

Geç 18.- Erken 19. Yüzyıl İngiliz Politik Karikatüründe Türk-Rus İlişkileri ve Avrupa Güçleri

Turkish–Russian Relations and European Powers in Late Eighteenth–Early Nineteenth-Century British Political Caricature

Saime Selenga GÖKGÖZ^{1b}

Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, Türkiye

Hacettepe University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, Ankara, Turkey

Öz

Bu makalede, İngiliz-Rus ilişkilerinin Osmanlı-Türk ilişkilerine göre biçimlenişinin İngiliz karikatürüne nasıl yansıtıldığı üzerinde durulmuş, bir 19. yüzyıl imalatı olan Şark Meselesi'nde İngiliz politik karikatürünün devlet siyasetine bakışı kritik edilmeye çalışılmıştır. İngiliz mizahı ve yergisinin politik ihraç malı olan *hindi=turkey* yapay arketip hayvanı, 18. yüzyıl sonu ve bu yüzyıl dönümüyle İngiliz ve gitgide Avrupa vesayetine girmekte olan Osmanlı Devleti'ni temsil olarak haritalamak ve yasalaştırmak için İngiliz politik karikatüründe tedavüle girmiş, 19. yüzyılda ise Rusya Çarı I. Nikolay tarafından imal edilmiş *hasta adam* arketipi ve basmakalıbına dökülmüştür. Rusluk ve Rusya üzerine Türk zihin haritasında oluşmuş olan olumsuz, kötü resim levhalarının maddî ve nesnel gerçekliği ise bu iki arketipe bağlanıp bu gerçeklik üzerine oturtularak canlandırıcı, takviye edici ve daima bir ölçüde kalıplı işlev üstlenmiştir. 1768-74 Osmanlı-Rus Harbi ve Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) bu tür bir İngiliz çözümlenmesinde tarihî dönüm noktasıdır. Kaynarca, ileriye dönük olarak köklü değişen tarihî ilişki dinamiklerini, Osmanlı-Türk politik ve toplumsal temsilcilerinde ebedî ve belki travmatik bellek yapısının karakterini vermiştir. Bu Harp ve Antlaşma tarih hızlandırıcı olmuştur. Türk-Rus ilişkilerinin uzun tarihî geçmişinde Kaynarca uzun belleğini besleyici olan Yaş kırılması (1792) ise Kırım'ı kaybeden Osmanlı Devleti açısından ayrıca önemlidir. İşte İngiliz karikatürleri ve bu iki arketiple kurduğu simgesel rejim de her iki tarihî başlangıcı haber vererek İngiliz siyasetini gözler önüne serdiği kadar, İngiliz siyasetini de hicvedebilen özelliği ile tarihçi için dönem kritiğini yapmada acımasız tanıklar olma değerine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Arketip, İngiliz Politik Karikatürü, Mecaz, Rus Ayısı, Hasta Adam, Turkey=Hindi

ABSTRACT

This paper focuses on the late 18th and 19th centuries' English cartoons, emphasizing Turkish-European relations in the Ottoman-Turkish context through the master metaphor of the *Eastern Question* as a productive reference to the 19th century. The artificial archetypal animal *turkey=hindi* popularized in British political humor and the *Sick Man (of Europe or Bosphorus)* archetype manufactured by the Russian Tsar Nicholas I was also scrutinized. The historic turning point is the 1768-74 Ottoman-Russian War and Treaty of Kuchuk Kaynardji (Küçük Kaynarca in Turkish, in modern Bulgaria) for the fabric of British and Russian archetypes, as the negative, bad, ugly, derogatory visual boards on Russian empire and Russian people, play a consistent role in the construction of Turkish mind map, for represent the objective reality of this state and nation, refreshing, reinforcing, and constantly molding in line with this reality. Therefore, Kaynardji's radically transformed the historical dynamism between the two states and nation gave its character to the eternal and perhaps Turkish traumatic memory structure of Ottoman=Turkish political and social representatives. This war and treaty were a historical catalyst. Breaking the age that feeds Kaynardji's memory was also essential in Turkish-Russian relations' lengthy historical past and future. British cartoons also heralded this beginning. It was noted that Kaynardji's memory was able to manage together with the Treaty of Jassy (in Turkish Yaş, Moldavia, modern Romania).

Keywords: Archetype, British Humor and Satire, Metaphor, Russian Bear, Sick Man of Europe, Turkey=Hindi

Geliş Tarihi/Received: 28.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 28.02.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 26.05.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Saime Selenga GÖKGÖZ

E-mail: ssgokgoz@gmail.com

Atıf: Gökgöz, S. S. (2023). Geç 18.- Erken 19. Yüzyıl İngiliz Politik Karikatüründe Türk-Rus İlişkileri ve Avrupa Güçleri. *Turcology Research*, 77, 217-230.

Cite this article as: Gökgöz, S. S. (2023). Turkish–Russian Relations and European Powers in Late Eighteenth–Early Nineteenth-Century British Political Caricature. *Turcology Research*, 77, 217-230.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Şark Meselesi=*Mesele-i Şark*ıye 19. yüzyıldan itibaren Tanzimat ehli ve kuşakları marifetiyle Osmanlı-Türk atıf anlam yatağının (*matrix*) da ithal malı olmuş ve nerede ise bütün Avrupalı Güçler arasında bir *efendi mecaz* (*master metaphor*) hâline gelmiştir. Fransa, Avusturya, Prusya/Almanya gibi Avrupa Güçleri de mecazlaşan bu meseleye dâhil olsalar da iki başat oyuncusu, 18. yüzyılda esas fail, sıfat ve suretiyle sahneye giren Rusya ve İngiltere'dir. Makale, hem bu iki imparatorluk hem de Avrupalı rakip güçler tarafından Osmanlı Devleti'nin siyasî egemen varlığını kendi kıtasında sürüp sürmemesini nasıl ve neden mesele hâline getirdiklerini ve yarattıkları *arketipler* üzerinden Osmanlı-Türk topraklarının parçalanıp paylaşılmasını çarpıcı mesajlar da veren İngiliz politik karikatürü temelinde araştırmıştır. *Şark Meselesi* mecazının bugüne kadar anlam ve değer yükünü 18. yüzyıla bağlayıp hazırlayıcı ve şartlandırıcı evrak zaman döngüleri ve dönüm tarihleri vardır; işte dönemin İngiliz politik karikatürü Türk-Rus ekseninde biçimlenmiş İngiliz mecazlarını yarattığı *arketipler* üzerinden canlı bir biçimde vermiştir.

Batı'da 18. yüzyıl ikinci yarısı itibarıyla *karikatürist* meslek adını alacak *çizer*, bir yanıyla geleneksel *ressam* oluştan kopuyor, diğer yanıyla icadı ve *modern* karakterine kavuşturacağı *karikatürüne* karikatür altı ve üstü metnini *epitet* olarak yerleştirip, temsili figürlerini de konuşurarak kendi 'söz'ünü *eylem* yapıyor, *iletisini* göstergelere bırakıyordu. Karikatürist, figürlerine keyifle ve zevkle istediği, alaya alıp *grotesque* ve *burlisque* kılacağı 'bu şeyi söylediği'nden eleştirel politik ve toplumsal diskur üretken yazar giysisini de kuşanıyordu. Şüphesiz karikatürist de içine doğduğu kültürün ve ulusal dilin mecaz, imge ve simge imalatında rol ve görev alır. Güçlü karikatürü ifade; çizerinin sözü eylem olduğu yazıya da ihtiyaç duymayabilir. Bir karikatürün altına veya üstüne metin ve dolayısıyla ideolojik diskur dokuma, figür veya figürlerini konuşurma-söyleştirme ise, istenci saklı olarak karikatüristin keyfine kalmıştır.

Rus kaynağından tedavüle girdiğine dair bir uzlaşma olsa bile İngiliz'in, Rusya ve başta Avrupa ile Asya'nın *diğer* 'hastalar'ı için de geçerli kıldığı ve tedavüle soktuğu politik mecaz, 19. yüzyıla mahsus olmak üzere "*hasta adam*" idi. Böylece bu yüzyılın sonuna tarihlenerek İngiliz politik söyleminde, Rusya için kurucu çarının adına nispetle "yeni" siyaset tarzını "yeni" payitahtı *St. Petersburg* (1721) üzerinden değil de, kastı ve manidar bir biçimde "eski" payitahtı üzerinden kodlanarak *Moskova'daki Hasta Adam*, Avusturya için *Tuna'daki Hasta Adam* ya da *Viyana'daki Hasta Adam* mecazlarına rastlanabilirdi.

İngiliz dünyasından diskurlaşarak yayılan bu kavramın çıkış noktası veya kökeni açısından bakıldığında, 19. yüzyıldaki asıl *hasta adam* ise belli idi: Geleneksel emperyal sülale-devletler statüsünde seçilmiş ve işaretlenmiş bir devlet, ulus ve sülalenin egemen dünyasının yönetim bunalımlarına siyasî, askerî, diplomatik, daima toplumsal ve ekonomik olarak transfer edilen ve genelleştirilen bu olumsuz mecaz, zamanlar üstü bir karaktere sahip olacak olsa bile en başta ve münhasıran 19. yüzyılda "Osmanlı Devleti"ne tahsis edilmiştir. Osmanlı Devleti'ne nispet edilerek Romanov Rusya'sı ve Habsburg Avusturya'sının; bu ikisinin de hasta ve ihtiyar hâline rağmen Osmanlı toprakları üzerinde iddialarını gerçekleştirilebilmiş olmaları önemli olmakla beraber, bu allegorik indirgeyici kullanım özellikle ve şiddetle Osmanlı için yüzer-gezer yapıldı ve telaffuz edildiğinde hemen Osmanlı Devleti'ni çağrıştırdı. Osmanlı Devleti'nin tüm emperyal tebaa yönetim sorunlarını da içine alarak askerî, politik, diplomatik, toplumsal ve ekonomik 'ahval'ini uzun uzun anlatmaktan kurtulmak ve bunun yerine ya açıktan dolaysız ya da bu *ahval* içinde, Avrupa Büyük Güç müdahalelerini gerektirecek düzeyde, sebepleri sonuç veya sonuçları sebep olan, dolayısıyla *mesele* yapılan her ne ise, dolaylı veya dolaysız alaya alınarak ve mecazen sıkça *Avrupa'nın*, seyrekçe *Boğaz'ın Hasta Adamı* (*Sick Man of Bosphorus*, *Sick Man of Europe*) basmakalıbı imal edildi ve çoğaltıldı.¹ *Turkey=Hindi* yapay arketip hayvanı da bu politik kültürel basmakalıba (*cliché*) 19. yüzyılda döküldü. Makale, doğal olarak *Turkey=Hindi* arketipini de politik, diplomatik ve kültürel diskura bırakılan *Hasta Adamın* yazılı ve yazılı olmayan kurallar ve yasalar kitabı olarak önüne serilmiş *Şark Meselesi'*ne atıf anlamı olarak konuya giriş niteliğinde çözümlemeyi de denemiştir.

Bir sözcük, kavram düzeyinde anlam değişmelerine keyfi olarak uğramaz. Bu işin yükünü, çağlar boyunca yazılı kültürle dili işleyen, edebiyat, sanat ve estetik üzere çifte anlamı aynası olma işleviyle zihin yoran politik ve toplumsal eleştirinin faileri entelektüeller ve entelektüel bilgini taşıyır. İngilizce *turkey*, hem düz anlam hem de mecaz anlam ayrımıyla Türkçesi *hindi* için de bu hâl geçerlidir. *Turkey=Hindi* basmakalıbının biçim ve içerik bakımından hamlığı müdahaleli işlenmiş, kuşkusuz 19. yüzyıl boyunca olgunlaştırılmıştır. *Turkey=Hindi* yalnızca Osmanlı=Türk işaretli ve atıf anlamı olarak değil, kendi özgün yatağında da işlenmiş bir İngiliz karikatürü *arketip* hayvanıdır. 'Büyük Güçler'in masasında eti budu kesilen *hindi* ise özelliklidir: Bu yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başı karikatürü sahnelemesinde, ayakta yere basan İngiliz 'arşın'ı ile Rus 'ayı'sının ortasına alınmış, fesli, şalvarlı, gitgide müptezel giydirilmiş çirkinleştirilmiş bir "hindi" yapılabilir. Bu çirkin kart hindi feryat figan hâlinde kanatlarıyla çırpınır da gösterilebilmiştir. *Hindi*, İngilizcenin mecazlaştırma yetisini kullanarak anlam-değer üreten yazar-çizeri, düşünürü, sanat ve estetik topluluğunun üyeleri, politikacı, diplomat vs. olmak üzere yazılı-basılı kültür imalatı tarlasının fâilleri düşünüldüğünde, özü bakımından politik, ulusal ve toplumsal-ekonomik boyutlu medeniyet üstünlüğüyle İngiliz emperyal varlığına adanmış *güç*, *zor* ve *çıklar-yarar* yasası uyarınca, İngiliz olmayan her kim, ulus veya devlet hedef ise, - burada

1 Bu kavramının Kırım Harbi sonrası on yıl içinde çoğaltılması şaşırtıcı değildir. Dâhil olmadığı Viyana Düzeni'nde (1815) Türk-Rus ve Avrupa ilişkileri açısından 1829 Edirne Antlaşması'nı bir başlangıç olarak söz konusu ifadenin mazrufunun bu *zarf* ifadeye uyduğu ve uydurulabilirdiği, dolayısıyla Osmanlı 'ahvali'nin *hindili* yemek ziyafeti için hâzir hâle getirilerek gitgide tescillenmesi süreci başlar. Dönemin bilinen ve sığacı sığacağına Sir Alison Archibald'ın *History of Europe from the Fall of Napoleon in 1815 to the Accession of Louis Napoleon in 1852* (A new and revised edition, W. Blacwood&Sons, Edinburg and London, 1865) adlı Avrupa siyasî ve diplomasi tarihi yapıtı üzerine şu uzun tanıma yazısı örnek olması bakımından bk. "Alison's History of Europe, 1815-1852", *Blacwood's Edinburg Magazine* (1867: 475-494). *Hasta Adam* mecazının 19. yüzyılı aşarak sürdüğüne, genelleşebildiğine yakın tarihten şu örneği vermek de uygun olabilir. Çarlığı yıkıp Moskova'yı "yeniden" başkent yapan, politik ve ideolojik gücün üç esas adamından biri olan Stalin'e, Stalin Rusya'sına ve Stalin'in kendisinin de asıl anlamıyla 'hasta olduğu'na işaretle Soğuk Savaş'ın "totaliter" kutup simgesi olacak '*Kremlin'in Hasta Adamı*' tanımlaması SSCB içindir. Doğrulanmayan bu Amerikan yakıştırmasının yapıldığı naif ve kör göz bir hatırat buna tanıklık: Kitada anti-nazi blok oluşurken ve savaş sesleri derinden duyulurken, Roosevelt iktidarda iken, 1937-38 arasında ABD'nin Moskova Büyükelçisi olarak tayin edilen Joseph E. Davies, SSCB'nin güvenilir bir "müttefik" olup olamayacağını öğrenmek üzere görevlendirilmişti. Büyükelçi Davies'e "rehber eşliği"nde güzel bir sovyet turu da yaptırılmıştır. Onun 1. baskı tarihi 1941 olan hatıratı, 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ve Stalin'in olumlu propagandasını yapmak üzere ABD'de filme de çekilmiştir (1943). Büyükelçi Davies'in hatıratında, 1920'lerden itibaren başlayan gerek parti içi gerekse ulusal muhalif siyasî elit ve entelektüellerin "büyük" tasfiye (ve temizlik) ve yargılamalarına dönük yaptığı güzelleme de ihmal edilmeden burada belirtilmelidir. Bk. Davies (1943).

Osmanlı=Türk denk işaretli - politik kültürel zihin haritalamasının yapı-bozumcu örnek bir mahsulüdür. İngiliz olmayan tüm uluslar hakkında, İngiliz emperyal ilişkilerinin yapısal ve konjonktürel niteliğine ve şiddetine göre söz söylemek, yazıyla bildirmek ve atif ulusları aşağılamak, küçük görmek, egemen İngiliz'i tepe yaparak güçlü-zayıf cetveliyile karşılaştırmak tipik bir tasarruftur. Dilce arkaik ve pale-okonservatif sayılabilecek bir kalıcı yasalaştırmayı (*codification*) *Şark Meselesi* kalıbı içine alarak simgelerin simgesi özelliğinde *Hasta Adamlı* yapmak, yalnızca *müverrih* değil misyonerinden arkeoloğuna kadar geniş açılan bir yelpazede 'Şark Kütüphanesi'nin tüm politik meslek kurucularının bir "büyük" işi olmuştur. Bu noktada, *Avrupa'nın veya Boğaz'ın Hasta Adamı* ya da yaygın kullanımla kısaca *hasta adamla nikâhı* kıyılacak *turkey=hindi* arketipi, bir "yazar ve gazeteci çağı" olarak da niteleyebileceğimiz 19. yüzyılda, birbirini *hakikaten* ve *mecazen* tamamlama ilkesiyle kalıplanarak (*moulage*) yer kaplatılmaya başlanmış, bizzat İngiliz yazar-çizer gömleklî karikatürist marifet-tiyle erkenden hazır hâle getirilmiştir.

Yazıda Osmanlı=Türk atıflı İngiliz-Rus ve Avrupa ilişkilerinin İngiliz para-artistik karikatüral kimyası öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Öyle ki *Turkey=Hindi*, *sultan*, *Rus ayısı* ve dönemin İngiliz karikatüründe yer verilen diğer bütün hayvan temsilleri İngiliz ulusal mektebinde üslûplaşarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern İngiliz mizahı ve politik yergisinde vücut bulmuş, İngiliz karikatür çizeri kritik aklıyla simgesel rejimini, ikonografik ve ideografik dilini İngiliz karikatürünün "altın çağı" olarak nitelenen 18. yüzyılda kurmuştur.² Mektep kurucu öncü çizerlerini yetiştirmiş İngiliz mizahı ve yergisinin anlatı biçimi olarak doğmuş İngiliz karikatüründen seçtiğimiz karikatürler çizer ve tema kriterlerine göre belirlenmiş, başlangıç noktası olarak 1791/2 yılı ile Kaynarca (1774) ve Yaş dönümü (1791/2) alınmıştır.

Makalede çözümlenen İngiliz politik karikatürlerinin bibliyografik tarih kaynağı Frederic George Stephens ve Mary Dorothy George'un editörlüğünde 11 cilt hâlinde yayımlanmış olan *Catalogue of Political and Personal Satires in the Department of Prints and Drawings in the British Museum* (BMP, Londra, 1870-1954) dijital *Catalogue* yayınıdır.³

Muhteşem Türk Avrupa Sahnesinden Düşerken İngiliz Hindi=Turkey Mecazı

Turkey=Hindi arketipinin doğrudan politik karikatüral ayna işleviyle karşılık bulması sorununa kesin bir tarihlendirme yapmak zor olsa da⁴ bir başlangıç-son dönümü kestirmek mümkündür: Bu kestirimde, Fransız devrimci ulusçu düşüncenin etkilerinin önüne geçilemeyerek Osmanlı Devleti de dâhil Avrupalı monark güçlerin Fransa'ya *anti-napoléienne* bir *mukaddes ittifak* oluşumuyla mesafelenmesi, Fransız Devrimi'ni ciddî bir tehdit olarak görüp ürkmeleri ve ona karşı tedbir almak üzere kurulan Viyana Düzeni (1815)⁵ devletler arası ilişkiler düzleminde bir *son* ise, Türk-Rus ilişkilerinde ileri-geri sardırıp atıfların atfı değerinde öne çıkacak olan 1768-74 Osmanlı-Rus Harbi ve (Küçük) Kaynarca (1774) ile Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmanın şartlarını ve maddelerini tersine çevirmekle azmiyle akışta sürüklendiği 1787-92 Osmanlı-Rus Harbi ve Yaş (Antlaşması) dönümü *başlangıçtır*.

İngiliz karikatüral dilinin evrilmesi açısından hem Türk-İngiliz ve İngiliz-Rus olmak üzere devletler arası, hem de ikili Türk-Rus ilişkilerinin kimyevî değişme yasası bu kesiti geçerli kılar. Kaynarca, Rusya ve Türkiye ikili veya devletler arası (Avrupa) evrak zaman döngüsünde ileri sararak ve ekonomi-politik bakımdan her biri taraflarca işaretlenerek Akdeniz, Türk Boğazları, Azak ve Kefe'yi de içine alarak Kırım'a dizinli Karadeniz rejimini ek antlaşmalarla atif değerli tahrik edici gücü saklar. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Beydilli, 2002: 524-527; Köse, 1997; Kurat, 1970: 24-40) destan yazma ile hezimet arasında sıkıştırılıp her iki tarafın tarihî kolektif belleğini galip ve mağlup edebiyatında kayda almıştır. Rus *mahareti* ile Türk *hamakati* olarak karşıtlık ilişkisiyle mecazlaştırılan alaycılık ve tahkir, çağının kadrajcı fail ve tanıklarına aitti (Davison, 1976: 463-483). İngiliz için alaycı, güldürücü, eğlendirici gelen her ne ise artık, bu, dış politika eleştirisinde Türk için *hindi*'yi masaya yatırmaya hazırlanma sürecinde, 19. yüzyılda ise yiyerek *hamakat-maharet* karşıtlığına yerleştirilip oynanacaktı. Rus ve diğer 'Avrupa Güçleri'yle diplomasi, sürekli muhavere, müzakere ve nihayet bu çağda o veya bu 'büyük güc'ün ittifakında, Osmanlı Devleti Rus karşısında İngiliz himaye ve tavassutunu çağırabilirdi. Napolyon'un ruhu adalar ve Yunan üzerinde dolaşırken aynı İngiliz için bunun bir adı da nüfuz rekabeti olabilirdi. İngiliz çıkar-yarar paradoksunda, mesela Navarin'de (1827) (Örenç, 2007: 37-84) olduğu gibi İngiliz Rus'la, Fransız'la birleşirken, Osmanlı için her şey patetikti. İngiliz ve Avrupalı imge, simge ve mecaz dünyasında ise *Şark İşleri*, *Şark Siyasetleri*, *Şark Muvazenesi* gibi söylemsel denklıklar ve diziler kurulacaktı. Kaynarca, bu açıdan da İngiliz-Türk ve İngiliz-Rus ilişkileri açısından bir dönüm olmuştur. Ancak 19. yüzyıldan itibaren başlı başına Türkçedeki telif veya çevirisi olsun bilimsel terim düzeyindeki biçimleşmesi *Şark Meselesi / Doğu Sorunu* (Anderson, 2001) kök-paradigması, yani Osmanlı sahnelerini yöneten bu *hakikî* olay-olgu, kavram ve terim (Beydilli, 2010: 352-357; Erdaş, 2006) bir *efendi mecaz* olarak tarih yazımlarına diskur olarak da mal edilmiş, Osmanlı-Türk ve diğer çağdaşı emperyal yazılı ve görsel metinleri birbirine dolandırmıştır.

Bu proses, Osmanlı Devleti'nin varlığı için Türk'e özgü *Rus korkusu* üzerine inşa edilerek *şimal* yasası ve *şimal tehlikesi* dizinli, asıl anlamıyla bir *yön adı* üzerinden (Rus) *tehdidi-tehlikesi* ve nihayet *hasım*, *düşman* sıfatıyla temsili *Rusya* işaretli olarak bir geriletici zaman çöküşü idi. Bu geriletici zaman çöküşünü işaretleyen iki önemli olaydan biri, artık Avrupa Güçleri içinde sayılan Rusya'yla yapılan ilk ikili antlaşma *İstanbul Antlaşması* (1700), diğeri asıl simge değerindeki *Prut Savaşı*'dir (1711) (Kurat, 1951, 1953; 1970: 15-23). Safça alt-üst edici yapısıyla ikili olmaktan çıkacak ilişkilerin kimyasını ise *Kaynarca* (1774) değiştirecektir. *Kaynarca*'yı takviyeli Yaş (1792) izler ve hepsi

2 İngiliz politik karikatürü üzerine bk. George (1959). Ayrıca bk. Paulson (1967): İngiliz karikatür ve hiciv mektebinin öncü ve kurucusu olarak William Hogarth (1697-1764) ve erken politik karikatür baskılar üzerine bk. Atherton (1974); dönem üzerinden bk. Wright (1865). Politik karikatüre teorik bir yaklaşım için bk. Streicher (1967).

3 Bu kaynağa şu bağlantı üzerinden erişmek mümkündür: <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIB294>, son erişim tarihi: 12.06.2022

4 Nitekim 18. yüzyılın 30'lu ve 40'lu yıllarına tarihlî İngiliz 'European race' epiteli, siyah-beyaz gravür karikatürlerinde (1738-40, Charles Mosley imzalı) politik hayvan kişileştirmesi olarak 'Türk filli' ve yanı başında 'sultan' basmakalıpçı bir biçimde resmediliyor, resmî arma vs. esas temsili ulusal hayvanlarıyla Avrupalı güçler dengesi ve yarışı, birbirine mesafelendirilerek geniş meydana yer buluyordu. Türk filli ve onun hemen yanı başında Rus ise ayıllı, politik insan figürlü, yani temsili güç hayvanlarına bindirilerek resmedilen bu dizi karikatür için bk. Mosley (1738) BM Satires 2334. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-3607, son erişim tarihi: 07.06.2022. Bu karikatürlerin, I. Mahmud (1730-54) saltanatında, Pasarofça (1708) ve Prut (1711) şartlarında cereyan eden 1736-39 Osmanlı-Rusya ve Avusturya (iki müttefik olarak) harpleri düzlemine de yerleştiği, bu harplerin sonunda sulh için (Özi kalesinin kaybı, Belgrad'ın geri alınması) Osmanlı nezdinde diplomatik olarak etkili tavassut eden başta Fransa, kenarda duran İngiltere ve Felemenk devletlerinin olduğu belirtilmelidir. Bk. Kurtaran (2014: 213-232); Güler (2008: 137-156); Beydilli (2007: 359-362).

5 Viyana Kongresi ve Düzeni hakkında bk. Debidour (1891).

birlikte, Rusya dâhil bütün Avrupalı Güçlerin *Konstantinopolis* işaretli Karadeniz'i kodlayıcı *cenup* olgusuyla da Osmanlı egemenliğinden artık çıkmış ve Rusya'ya ilhaki taraflarca resmen tanınmış Kırım'a dizinli tarihî toplumsal belleği parçalayarak jeopolitiği biçimlendirir.

Bu sebeple İngiliz politik karikatüründe *hindi*nin sahneye girmesini, Rus ve Türk üzerinden her iki tarafa bağlı olarak Türk-İngiliz ilişkilerinin (Burian, 1951: 1-16; Heywood, 1985: 33-42; Kurat, 1953a) seyrini belirleyen yapısal değişimin, birinin lehine diğerinin aleyhinde olmak üzere yaşanan yükseliş ve düşüş zıtlığında aramak şarttır. İngiliz *hindi* arketipinin elverişli ve kullanışlı elastikliği ve plastikliğinin *Şark Meselesi* 'meseleleri'nin her birinin iç-dış sonuç ve etkileri ile politik, diplomatik ve askerî aşamalarına göre biçimlendirileceği sabittir. Bu biçimlendirme ise, kuşkusuz Ada İngiltere ve Kıta Avrupa düzeni içine 1682-1725 aralığında Büyük Petro ve daha esaslı olarak 1762-96 aralığında II. Katerina Rusya'sının mütevaciz, muhteris güç temsilinde dâhil olmasına ve Rusya'nın kara, deniz ve ırmak sistemlerini yöneterek yayılcı-genişlemeci sıfatıyla kendisini kuşatan çevresindeki tüm işaretli "zayıflar"ın aleyhine belirleyip uygulayabildiği siyasetlerine koşut olarak belirlenmiştir. İngiliz siyaseti, bellekten silinmeye yüz tutmuş, dinî ikonografik rejim itibarıyla "eski kalmış" cengâver ve İslâm'ın sancaktarı vb. klişeli *Muhteşem Türk mecazını*⁶ *düşkün* ve *zayıf* üzerinden karşıtlayacak, İngiliz karikatürleri yapı-bozumcu bir müdahale ile önce *hindi*'de, sonra *hasta*'da ve ilki ikinci ile birlikte eş-zamanlı sürdürülerek bu kodlamayı (yasalamayı) haber verecektir.

18. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla İngiliz tahtını Hannover sülalesinden II. George (1727-60) ve torunu III. George (1760-1820) işgal edecektir. Onun ardılı oğlu IV. George (1820-30), kardeşi IV. William (1830-37) ve nihayet III. George'un torunu Kraliçe Victoria (1837-1901) ile muhteşem İngiliz egemen "capitalist" çağı "Victoria Çağı" (=Victorian Age) adıyla başlar. Yedi Yıl Harpleri'nden (1757-63) Fransa'ya karşı zaferle çıkmış olarak, evrakındaki o eski *İngilterelü* veya *İngiliz*, Osmanlı Devleti'yle ilk siyasî diplomatik temsilci veya mukim sıfatına bırakılacak elçilerini ve büyükelçilerini (Skilliter, 1985: 21-31) 1583 yılında görevlendirmiştir. *İngilterelü*, deniz-aşırı sömürgeci emperyal ve sanayi devleti olarak Amerikan kıta kolonilerini kaybederken, niteliği ve şiddeti artarak dikkatini ve ilgisini İstanbul'a, Türk Boğazları'na, Karadeniz'le Akdeniz'in batı ve doğu hattına yöneltecek, İran'a, Hindistan'a ve zaten *Levant*'a, nihayet batı-doğu hattında "Uzak" ile 'İç Asya'ya bir yüzyıl içinde genişletecektir. Rusya Avrupa-Asya düzlüğünün politik sahnesine çıkmamacasına girerken, İngiltere de kuşkusuz ekonomik öncelikleriyle III. George tahtında (Bağış, 1985: 43-52) geç 18. yüzyılda artık, İngiliz politik karikatüründe göreceğimiz epitlet *Grand Battle*'a hazırdır.

Nitekim bir yandan Fransız Devrimi (1789) ve onun ulusçu devrimci etkisinin muhtemel sonuçlarının monark İngiltere'ye özgü korkusu,⁷ komutanı Napolyon Bonapart'ın Mısır'a saldırısı (1798) ve 1806-12 Harbi, bir yandan da 1821 Mora İsyanı veya 1829 Edirne Antlaşması, Fransız Devrimi'nin artçı sarsıntıları olarak 1830-48 Devrimleri, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması, 1839 Tanzimat Fermanı ve nihayet 1840 Londra Boğazlar Sözleşmesi kırılmasına değin (Kütükoğlu, 2013) bu doğal seyir, 18. yüzyıl sonu itibarıyla artık İngiliz politik mecazlarını ve ideografik karşılıklarını yönlendirir.

İngiltere'nin Türkiye ile ilişkilerinde yalnızca *hasta* Türk'e değil, aynı zamanda İngiliz'e özgü Rus korkusuna (*russophobia*) dayanan politik⁸ ve toplumsal kültürel zihin haritalaması yapılmakta olduğunu *hindi* grotesk alaycılığı da gösterir. Öyle ki politik İngiliz karikatürü, III. Selim'i, art-bellekte saklı ve bilinen, alaycılıkla canlandırılmış *harem* temsilinde *odalıklı*, sair Avrupa Güçleri'nin seyircileri önünde gerçekleşen *horoz dövüşünde* Rus'u II. Katerina'da *tavuk*, İngiliz'i III. George'ta "*ünlü horoz*" yapabiliirdi. Umarsız, komplekslerden arındırılmış ve kimse alınmasın tarzı hükmetmeye başlarken, canlandırılan gerçek politik figürler üzerinden emperyal taç otoritelerinin, devlet temsilcilerinin, soylularının, memurlarının, askerlerinin, rahiplerinin (kilise vs. tüm şeyler) dokunulmazlığını allegorik dille kritik etmekten çekinme yoktur. İngiliz karikatür sivri dili, üstüne kim alınır alınsın tarzı geleneksel, hatta tabu olan politik, toplumsal ve kültürel değerler cetvelini parçalamakta, İngiliz dış politikası ve uluslararası düzen eleştirisi yapmaktadır. Türkiye Türk ve umum Türklerin tarihî ulusal ve destanî ortak arketip hayvanına (*börü*, *bozkurt*) İngiliz pek ilişmemiştir. Zira İngiliz sivri dili, henüz modern disiplinler anlamda, siyaseten ve hukuken *Osmanlı*, Osmanlı olup Türk ile Türk olmayan ayırımı yapmaya çalışmaktadır. Osmanlı olmayan devletli Türkleri -Cengizli ve Timurlu milat alınıp- öğrenme ise, henüz büyük bir *oryantal* halı gibi serip açılacak, kuşkusuz "siyasî meslek" muamelesi yapacağı İngiliz *orientalism*, *turcology* safhasındadır.

Hindi'nin karikatürsel yapaylık-doğallık zıtlığı bir devlet, rejim, kurucu soy, ulus ve sülale adına nispetle Osmanlı=Türk eş-değer kılıklı ve kılıklı kurulmuş, 1300-1922 arası hayatını tamamlamış bu emperyal Türk sülale-devlet adına (Osmanlı), hatta hükümetini temsilen *bâb-ı âlî* (*sublime porte*) izdüşümüne izafileştirilmiştir. *Hindi*'nin ancak bir döneme, birden çok duruma ve olay-olguya, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin çözülüş-yıkılış yasa kitabı olarak *Şark Meselesi*'ne nispet alınması, mecaz içi mecaz olarak temsilî, sınırlı, atif dar anlamlı, çoğaltılmış ve her bakımdan abartılmış yap-boz rekonstrüksiyonu bu sebeptendir. Buna karşın aynı muamele İngiliz mecaz dilinde *Rus ayısı* için yapılmamıştır. *Turkey=Hindi*, lafzî ve harfî olarak formel dil imkânında transformatif ve alımlayıcı bir yapılandırmadır. İngiliz sözlüğünde, Türkçe karşılığıyla *ayı* sözcüğü *bear*'dir. Kuşkusuz *ayı* da olumsuz ve indirgeyici allegorik temsilleri ve İngiliz çok-sesliliğini yansıtan karakteristiklerini barındırarak ideolojik ve politik kavramsal ve göstergesel izdüşümleri ile İngiliz politik karikatürüne mal edilmiştir. İngiltere erken coğrafi keşifler çağında, Portekiz ve İspanya hegemonyasından bunalmış olarak Baltıklar'ı güzergâh yaparak Kuzey Denizi'nde yol aradığından, Rusya'yla, daha doğru olarak Moskova Rusya'sıyla 'şimal' hattından erkenden tanışmıştır ve *ayı*'yı otomatik olarak 'orman'a ve 'orman yasası'na haritalamıştır. 'Korkunç' IV. İvan (1547-84) ise, muhayyel bir hayat bağı olarak Avrupa'nın batı

6 Bu klişede 'Türk Korkusu'nu düşünmek gerekiyor. Aynı bir araştırma konusudur. Şimdilik 1453 simgesi dikkate alındığında Tuna'yı, onun deltasını ve geçit vermez dağlarını aşacağı, *Rumeli* deyip Balkan coğrafyasına egemen olacağı, *Nazlı Budin*'e ve Macarca ara yüzüyle mal ettiği dilinde ve belleğinde saklayacağı, efsanelere boğacağı ve *kızıl elma* sınıfına aldığı Avusturya çarasının payitahtı *Beç*'e ya da adını ırmaktan alan *Viyana*'ya varacağı da anlaşıldığında, bu ikonik 'Büyük Türk' için bir "büyük" kırılma, 1683 simgesini yüklenip taşıyarak 1697'de *Zenta*, 1699'da *Karlofça* birbirlerini yeni - eski (devlet) adlarıyla mükerrer işaretleyecek taraflar için yaşanmıştı. Bk. Beydilli (2013: 113-119); Karagöz (2020: 503-575).

7 Bu konu karikatür ve yergi olarak incelenmiştir. Bk. Broadley (1911), Clayton & O'Connell (2015). Manche'in öte yakası, esas Napolyon'u doğuran ulus da İngiliz yapı-bozumcu reaksiyoner korkusunu incelemiştir. Bk. Grand-Carteret (1895), Clerc (1985), Ayrıca çerçevede hızlı giriş için bk. "Little Boney and John Bull Napeolon and his Era Caricatures and Prints" (2015 /10), Bernard Quaritch Limited Antiquarian Booksellers since 1847, Catalogue (pdf), Web sayfası: www.quarich.com.

8 İngiliz'e özgü *Rus korkusu* üzerine klasik yapıt olarak bk. Gleason (1950).

Resim 1.
"Le Déjeuner à la Fourchette," Yayıncı: John Field. Tarih: 1829, BM Satires No. 15877.

hasta adam lafzı bu karikatürün neşri sırasında (1829) yoktur, ancak yakındır söylenmeye. İngiliz mizah ve yergisinde bir devri temsil eden *Punch*, 1830-31 Leh ulusal isyanı boyunca ve söndükten sonra, Paris ve Londra'ya Leh mültecileri akını başladığında, Leh "hürriyet" taraftarlığının İngiliz kamuoyunda biçimlenişine karikatürleri ile kuvvet verir ve doğrudan Rus karşıtlığında, 1844 Londra ziyaretinde I. Nikolay'ı hedefe koyduğu da görülür.¹¹ Kırım Harbi arifesinden önce, ininden çıkarak havayı kokladığı takriben 10 yıllık evrede (1833-44) I. Nikolay İngiltere, Fransa ve Avusturya kralları ve diplomatları nezdinde mekik dokuyarak ikna ve telkin stratejilerini hayata geçirse bile, Avrupa Güçleri *hasta adam* epitetini ve mecazını Osmanlı Devleti için ancak 1844'ten itibaren dillendirmiştir.¹²

Resim 1'de, üzeri "bulgaria," "wallachia" yazılı "altın" tabaktaki *hindiden* "Moldavia" budunu koparmış ve sol elindeki çatalından yemeye hazır ve sağ elinde bıçağı da tutan, Çar I. Nikolay'dır. I. Nikolay yemek sandalyesi yerine *sultanın* sırtına profilden oturtulmuştur; *sultanın* çarın ağırlığından ezildiği yüz ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu Türk sultanı profili, 19. yüzyılda İngiliz karikatüründe varyantlaşacaktır. Burada sarıklı ve hilâl sorguçludur, maddî gerçekliğe yakındır, kılık-kıyafet bakımından o da askerî üniformalıdır, yaldızlı apoletler bu izlenimi vermektedir, geleneksel motiflerle (sarık, hilâl) hem tezatlık hem de süreklilik işaretlenir, sultanın fizyonomisi belirgindir, ifadelidir, kara sakallı ve gaga burunludur. Militer *ayı* çarın kahvaltı sofrasında içi dolu ve üzerinde "bosphorus" yazılı kırmızı şarap kadehi ve içinden altın dolup taşan ayaklı altın sos kâsesi de eksik değildir. Tezati altın olsa da ısrarla bu *ayı*, ahşap masadaki öğle ziyafetinde tek başınadır. Orman - *ayı* - ahşap masa eş-dizimi, evcil kümes hayvanı *hindi* karşıtlığında gücü gücü yetene kuralını işleten orman yasasını resmetmektedir elbette. Karikatür büyük harflerle Fransızca "LE DÉJEUNER À LA FOURCHETTE." deyişle manidar bir epitet alır. Bu Fransız yemek öğünü kuvvetlidir; menüde kırmızı et yenerek yapılır.¹³ Zira *ayı* etçildir, yalnızca sevdiği bal veya armutla beslenmez. Beslenme rejimine ilişkin canlandırma dışında cüssesi, orman hayvanları içinde vahşî saldırganlığı ve ayrıca "kış uykusu" ile kötü çağrışımı olarak yer bulur. Bu deyim *sultan:çar* antagonizmasında iki merkezî figürü mecazen *düello*'ya davet anlamında da kullanılır.

Sultanı, topun ve mızrağın önünde yere serilmiş Türk askerlerini önemsizleştirici ve edilgenleştirici, merkezî olarak sahneye *ayının* yerleştirilerek *hindi*'yi "tek başına" yemek istemesini göstermeye odaklanılan yukarıdaki karikatürün (Resim 1) Rus değeri servet, varsıllık, malî güç ve orduya harcamayı simgeleyen altın ve beraberinde aç gözlülüktür. Sultana; II. Mahmud'a söylenen "Ah sırtım, sırtım, bir daha hiç doğrulamayacağım" cümlesi havaya bir balonla uçar. Bu tarih itibarıyla karikatür metni karikatürüel standartta daha yuvarlak olacak

9 İngiliz - Rus ilişkilerinin yapısının, ancak konjonktürel değişikliklerle seyretmesi ve sürmesi Türk - İngiliz ilişkileri merceğinden de dikkatle okunmalıdır. İlişkilerin yapısal karakteristikleri ve iskeleti rejimler, hükümetler, ideolojiler ve dönemler üstüdür. Bu hâl, "Demir Perde" mecazının mucidinde karşı Soğuk Savaş ve sonrası bağlamları ve bloklaşmış tarafların güçlü propaganda makinesine karşı geçerlidir. Şu yazı erken tarihli olmakla Rus ve Rusya Tarihi Çalışmaları'nda ismi bilinen ve Beyaz Ordu'nun Denikin Güçleri'nin yenilgiye uğraması görünür olduğunda (1920) ülkeyi terk ederek önce Paris'e, sonra Londra'ya ve nihayet ABD'ye geçen (1930) Rus aristokrat muhacir siyaset adamı ve diplomatlardan ve Rus-Amerikan tarihçi Prens Andrei Lobanov-Rostovsky'e aittir. Bk. Lobanov-Rostovsky (1948: 41-52).

10 Çar I. Nikolay'a atfedilen bu ifade ve ilgili bağlamı; 17 (29) Haziran 1844 itibarıyla başlayan Londra ziyaretinde İngiliz kabine üyeleriyle çeşitli vesilelerle görüşmeleri ve diplomatik boyutu için klasik olması bakımından bk. Tarle (2018: 73 vd.).

11 I. Nikolay'ın Haziran 1844'te gerçekleşen Londra ziyaretinin İngiliz politik karikatürlerine yankısı için bk. Cybowski (2017), Kraliçe Viktoria döneminin (1837-1901) devasa çizer ve yazar kadrosuna ve okur pazarına sahip haftalık (muhafazakâr) siyasi mizah ve yergi mecmuası *Punch* hakkında bk. *Punch Or The London Charivari* (1841-1992, 1996-2002), <https://www.Britannica.Com/Topic/Punch-British-Periodical>, son erişim tarihi: 24.07.2022; *Punch*'in dijital versiyonu için bk. <https://Catalog.Hathitrust.Org/Record/OO0682156>, son erişim tarihi: 25.07.2022.

12 I. Nikolay'ın heyetiyle Londra ziyareti (1844), Kont Nesselrode, Kont Orlov, Prens Mençikof misyonları vd. için bk. Keleş (2009: 20-24, 53-66). Düşman saflarda yer aldıkları Kırım Harbi sırasında yayımlanmaya başlayan *Punch*'daki *Prospectus of Mr. Punch's Russian Vocabulary* başlıklı ilginç söz varlığı, İngiliz merceğiyle ve çeviri diliyle Rus'u, Rusya'yı nasıl kodladığını işaret eder. *Punch*'in Rus Söz Varlığı, Rus politik ve diplomatik "sözlüğü"nden (kaynağı Rus gazeteleri, resmî yayın organı, resmî siyasi deklarasyonlar, emirnameler, çar beyanatları...) çekilerek *münhasıran* Rus'a ve Rus siyaset tarzına tahsis edilir ve doğrusu hepsi birer alımlama olarak Rusçadan örneklerle sıralanabilir: *Victory, movement of concentration, successful sortie, repulse, guarantee, protection, decrepit nationality, destiny, enthusiasm, sedition, allies, negotiations, offerings* sözcükleri sırasında *Sick Man* de vardır: Mecmua, bu kavramın açıklamasında I. Aleksandr'a (1801-25) atıfla kaynağını verir ve *Sir Hamilton Seymour's notes of Conversation with the Emperor Alexander* olarak belirtir. Olumsuz Rus imgesinin besleyen bu listeden "sick man" için "applied to any potentate whose dominions' Russia seeks to appropriate" açıklaması yapılır. Bk. *Punch* (1855: 235). Ayrıca *The Cross and The Sword sung by Mr. Nicholas* yergisi içinde bk. *Punch* (1855: 33).

13 Harfî çevirisi "çatalda öğle yemeği"dir. 18. yüzyıl ortalarında görülmeye başlayan et ve çatal kullanımı gerektiren katı yiyeceklerden oluşan bu Fransız deyişi için bk. <https://www.expressions-francaises.fr/expressions-d/1694-dejeuner-a-la-fourchette.html>, son erişim tarihi: 25.07.2022.

olan baloncuk içine alınır. Maddî gerçeklikte kişinin ihtiyarlamasının emaresi olarak beden gücünün zayıflaması ve gösterge simgesiyle burada seçilen, ayının cüssesi altında “ezilen” (yüz ifadesine bırakılarak), çökertilen bedeninde parça-bütün ilişkisi kurularak Türk sultanın sırtının bükülmesidir. Böylece İngiliz karikatürü genç ve reformist bir sultan figürü olarak II. Mahmud’u, simgesel tarih olarak 1826’da ‘Yeniçeri Ocağı’nı *topa* tutmuş olan bu sultanı, aksi bir politik anlam şiddetine; yani ayının vahşeti ve insafına bırakmıştır. *Hakikatte* Osmanlı “Rumeli” haritası, parçalanmış *hindide* sirta indirgenerek mecazlaşır. Bu ayı dinamiktir, uzun boyludur, çeviktir, (güya devleti) hantal değildir. Ayının ayakları boylu boyunca uzatılarak bir ucuyla açılmış temsilî Akkırman Antlaşması rulosunun üzerine -çiğnenmiş hissiyle- bastırılmıştır. Yerde ise, her hâlde yüzü koyun yatırılmış ve simgesel olarak, ordusunda Rus Kazak alayları erkenden kurulduğundan olacak (zira, Rus=Rus Kazak özdeşliği Osmanlı için 16. yüzyılın 2. yarısı itibarıyla eski bellekten sabittir, malum *rus-ı menhus* allegorisi), Rus Kazak tipi mızrağından, ucu özellikle çizilerek geçirilmiş Türk askerleri, Rus militer gücünü simgeleştiren *topla* beraber resmin sol alt köşesine konumlandırılmıştır. Mızrak ve diğer Rus, Rus Kazak ulusal folklorik örtüştürücü birleşenleri *Bozkır* ve *Orman*’a, *top Avrupa*’ya, askerî güç denkliği ve benzerliğine atıfla Petro ve II. Katerina’ya karşı politik kültürel aidiyeti de sorgulanacak çatallı-bıçaklı medeniyet tezati, Resim 1’in görsel alt-metninde kurulmuştur. Bu yeni sahnesinin panoramasında uzakta gölge olarak surları, alemli iki camii ve Aya Sofya modeliyle İstanbul=Konstantinopolis “rüyası” canlandırması karikatürsel sıradanlaşmaya hazırdır. İngiliz karikatürü damarı da anlaşmıştı. Zira *salib*’le *hilâl*’in mücadelesinde Rus da nicedir Osmanlı ve Osmanlı olmayan *Türk*’le = *Ordalı*’yla zaten *Şimal*’in Hristiyan bekçisi olarak yerini almış, kurucusunun adına nisbet edilen bu tarihî emperyal payitaht, 19. yüzyıl Rus romantik ulusçu çizgisinde sırf ‘kutsal’la özgülüşen kent edebiyatını (başka ‘kutsal kentler’iyle hiyerarşi yapılarak Rus tarihinde) kurabilecek, Rus seyyahından yazar ve düşünürüne, plastik sanat temsilcilerine kadar her cins ülküleştirci tahayyüle bırakılacaktı (Nikitin, 2018: 151-175).

İngiliz siyasî ve yazar-çizer mahfillerinin gitgide alaya alacakları I. Nikolay, Restorasyon sonrası Avrupa’da egemen monarkların korkusunu, selesi I. Aleksandr (1801-25) gibi duyurmaya devam edecektir: Koalisyon’un diğer Avrupa Güçleri içinde, artık Napolyon harplerinden zaferle çıkmış Koalisyon’un muzaffer Rus ordularının asilzadegân subaylarını, Paris havasını *elektrik cereyanı* olarak solumuş bu hürriyet-hukuk ve kanun-ı esasî talepkârlarını; “mızır” *Dekabristleri* Rusya sahnesinden (güya) indirip¹⁴ tasfiye ederek tahtını sağlamlaştıran I. Nikolay vardır.¹⁵ Bu yüzden artık büyük bir özgüvenle muktedir ve her şeyle her zaman meşgul olabileceğini ispatlamak için o, İngiliz politik kabulünde de Osmanlı-Türk karşısında “*cenup*” işaretli olarak doğâl hasım ve mütecaviz gösterilmiştir.

Rus ayısı arketipi eskidir. İngiliz karikatüründe bu arketip Kırım Harbi’ne değin onun temsilci çarı iken, görsel olarak evrilib bu kez Rus liberal bürokratinin ülküleştirdiği¹⁶ meşrutî idare ile karşıtlık kurucu “idare-i mutlaka” ve “idare-i şahsî”nin simgesi olarak I. Nikolay’dır ve bizzat çağdaş Avrupalı yazar-çizerlerin pek alaycı bir diskurla İngiliz mizah dergisi *Punch*’in malzemesi olur. Ne var ki bu Çar kendi “evi”nde yorgundur. Çağdaş Avrupalı yazılı tanık mercekleri, Rus ulusal stereotipleri bakımından saçmalığa da varan şiddette ölçüsüzdür.

Çağının yabancı gözüyle öznel olduğu kadar nesnel olduğu kadar sayılabilecek toplumsal ve kültürel imalatını (*fabric*) veren Fransız seyyah ve diplomat Marquis de Custine’in (Astolphe-Louis-Léonor, 1790-1857) kayda değer Rusya izlenimleri, her aristokrat gibi Rus ve Rusya üzerine müstehzi düşünceler bırakmıştır. Alexis de Toqueville’in (1805-59) çağdaş, ‘Devrim’in *Fouché*’sinin ve romanlarının yazarı Honoré de Balzac’ın (1799-1850) ise “yarı-Avrupalı” (*semi-Européen*, ifade *örtmece* olup *nîm-vahşî* demek ister) saydığı Rusya’ya da seyahat etmesini kendisine söylediği ve onu dinleyerek Marquis de Custine’in *mektuplar* (sayı sıra nu. *lettres*..) hâlinde kaleme aldığı *La Russie en 1839* (1839’da Rusya) başlıklı Rusya seyahat günlüğü 1843’te basıldığında Fransızca aslı (5. baskı, 1844) ve çevirileri kısa sürede İngiliz ve Alman geniş okur çevresine erişmiş, Rusya’da ise yasak yayın sırasına alınmıştır. Büyük Petro ve II. Katerina sonrası *kötü* Rus imgelemine bu cins yapıtlar da kurmuştur. Mesela II. Katerina’nın bir favorisinin yakındığı St. Petersburg’un havası, umum Rusya ve “şimal” doğası ve iklimine tahvil edilerek bir iç politik atıf-anlam saklar: Sık olmasa da Marquis de Custine’in tekrar edeceği bir retorik kalıp ifade olarak karşımıza çıkan “... *ancak ayıların ve kurtların doğasına uygun*” ifadesi politik olarak da ‘bu şartlarda yaşama’nın zorluğuna işaret eder. Yazarın bu yapıtında orman yasasında henüz *cultivé* olmayan “*ehlileştirilmiş Rus ayıları*” (1843: 53 vd., 157 vd.) yani Rus aristokrasisi, Rus halkı ve onca çeşitliliğiyle Rus olmayan Rusyalı toplum, payitaht ve Moskova yanında gezdiği diğer kentler, I. Nikolay, onun sarayı, askerî ve siyasî gücü olarak bürokratik cihazı üzerine izlenimlerini içeren bu kitaptan seçilen bazı diskur parçaları, kültürel endüstriyel malzeme olarak *Rus ayısı* arketipinin de Rus sanemleri gibi *ikonik* sayılması için burada aktarılabilir: Marquis de Custine, mektuplarının uluslar bahsindeki “*yalaların âdetler, âdetlerin de yasalarda üzerinde etkisi*” olduğu yargısıyla “... *bu nîm-vahşîlerin uzun bir zaman daha gaddar (zalim, cruel) kalacakları*”nı belirtirken (Marquis de Custine, 1843: 94), Büyük Petro simgesine ve elbette travmatik ve kompleks olup egemenlikleri altında yaşadıkları Altın Ordu=Tatar denkliğine¹⁷ de gönderme yaparak esas tartışması yüzyıl sonuna doğrulacak *Asyavî* “despotizm”e atıfla, “medeniyet”te gerilemenin ve “geç kalma”nın müsebbip öznesine iliştilererek bu Ruslar “... *daha bir yüzyıl önce “gerçek bir Tatar”-dıkları diyebilmiştir (Marquis de Custine, 1843: 86 vd.). Rus aristokrat ve varlıklı kadın ve erkekleri ise “... birçoğu medeniyetten gelen bu modern zarafetlerinin altındaki ayı postunu muhafaza ettikleri, bunu ancak tersine çevirdikleri, az biraz kazıyınca, (ayı) kılın bulunabileceği ve yeniden postunu giyebilecekleri”* şeklinde tanımlanmıştı (Marquis de Custine, 1843: 94 vd.). Bu türden diskur parçaları artırılabilir. Kuşkusuz yukarıdaki parçalarda okuduğumuz *medeniyet* ile, *tek* taklit mercii vasfıyla Fransız üzerinden (Batı=) Avrupa işaretlenmiştir. Bu ve benzeri değer yargıları ile yargılanan, imrendiği, öykündüğü ve taklit ettiği Avrupalı’ya kendini beğendiremeyen, onun medeniyetinin özünü kavramayan Rusya ve Rus hakkında Marquis de Custine, şu sözleri ile Dekabrist yenilgisi sonrası müstakbel Ekim Devrimi’ni ve Devrim sonrasında da sürececek olan yalın bir Rus gerçeğini mi ifade ediyordu: “*Rusya’da söyleşmek gammazlamak, düşünmek ise isyan*

14 *Dekabrist* adlandırması, yaptıkları ihtilâlin tarihi gününe nispetle verilmiştir (eski Rus takvimiyle 14 Aralık ve Gregoryen hesabıyla 27 Aralık 1825). Bk. Zaharova (1997), e-kaynak: <http://www.bibliotekar.ru/7-dinastiya-romanov/h/vneshnyaya-politika-imperatora.htm>, son erişim tarihi: 07. 07. 2022.

15 I. Nikolay Rusya’sının *ahvâl-i dâhiliyyesi*, *Dekabristler* özelinde devasa denilebilecek kaynak bir siyasî edebiyatı 19. yüzyıl Rus düşüncesine bırakmıştır. Bu konuda bk. Neçkina (1955) ve ayrıca Neçkina & Yejmontova & Mironenko (1960).

16 Rusya’nın Dekabrist yenilgisi sonrası kırılma noktasına bağlı olarak neden 19. yüzyılda polis devleti kalmaya devam ettiği ve Batı Avrupa modelinde (meşrutî) anayasalcılık “akım”ına kapılmadığı sorusu üzerinden tartışmacı ve literatürü veren şu makale okunabilir. Bk. Taranovski (2019: 22-48)

17 Daha geniş bilgi için bk. Karimullin (1989), Teziç (2022), Togan (1941).

etmek. Ne yazık! Düşünce yalnızca bir suç değil aynı zamanda hüznün” (: “En Russie converser c'est conspirer, penser c'est se révolter: hélas! La pensée n'est seulement un crime, c'est un malheur.”) (Marquis de Custine, 1843: 156).

Karikatüral evrilmeye yapısal değişme, devleti temsil eden çarı da bizzat erkek ayı olarak kişileştirici çizgi tasarrufudur. II. Katerina'da ise, yalnızca gövdesi ayı suretinde ya da benzetilerek başı taçlı, erkeksi çizilebilirdi (Bk. aşağıda belirtilen “dişi amazon” vd. figüratif evirme). Bu, aynı zamanda *hindi gövdeli sultan başlı* türleşmeye paralel karikatüral yarı-gerçek simgeleştirmedir. Resim 1'deki İngiliz karikatürü bir Türk-Rus harbine işaret etse de, aslında 1821 yılına -I. Aleksandr saltanatı- tarihli olarak Osmanlı siyasî *yeni* edebiyatındaki izdüşümü 'Rum fetretine ya da Mora İsyanı'yla başlamış “Yunan Meselesi” ve Edirne Antlaşması'na (14 Eylül 1829) yerleşir. 1806–1812 Harbi'yle başlayan İpsilanti faktörünü ve Mısır'da şartlı Navarin *faciasının* (Ekim 1827, müttefik İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları) üzerinden geçen zamanı da dikkate almak gerekir. Bu harbi bitiren Bükreş Antlaşması'nı (1812) tadil ederek Rusya'ya Osmanlı nezdinde geniş haklar kazandıran 7 Ekim 1826 tarihli Akkırman Antlaşması'dır. Antlaşma, Türk-Rus ilişkilerinde yalnızca Yaş dönümünü değil, Napolyon ordularına karşı Koalisyon harplerini (sonu Waterloo), Osmanlı Devleti'nin katılmadığı 1815 Viyana Kongresi'nin (9 Haziran 1815) süregelen siyasî boyutunu ve neticede 'kargaşanın hüküm sürdüğü, istikrarsız' Avrupa devletler arası ilişkiler çerçevesini de zorlar. Akkırman'ın maddelerini ise ancak Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829) kuvvetlendirmiş, teyit etmiştir (Akdağ, 2019: 4–5). Bu sebeple atıf karikatür (Resim 1) Edirne'yi değil, Akkırman'ı 'rulo'yla ayının ayaklarının altına *sultanı* da alıp sermiştir. Zira Rusya, Hünkâr İskeleyi unutulmayarak, daha 1833'te zikrettiği diskurundaki Osmanlı Türk'ünün “ceset” olduğu düşüncesini erteleyip 'hasta'ya geçmiştir. I. Nikolay ve asıl bürokrasisinin siyaseti Osmanlı Devleti'ni “nasılsa öyle,” yani “zayıf tutma” ve kendi siyasî hesabınca varlığının istismarına açık olarak sürmesidir. Taviz elde edebildiğini gördüğünde, Osmanlı Devleti ile diplomatik mecrayı da öne çıkarmak ister. İngiltere ise, ancak Rusya'nın hem Rumeli hem de 'Boğaz'a girişinden sonra rahatsız olmuş; daha ivedilikle Türkiye'yi koruma altına almak yönünde sultan nezdinde teşebbüste bulunmuştur (Bitis, 2002: 703–740). Edirne Antlaşması'nın (14 Eylül 1829) maddeleriyle Rusya, Avrupa'da toprak ilhak etmemekle beraber, Sırbistan (muhtariyet), Eflak-Boğdan (*Memleketeyn* denilen voyvodalıklar, muhtariyet) ve az sonra “bağımsız” Yunanistan'ı etkisi ve koruması altına alabildiği gibi, Rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişini ve Karadeniz'de Rus ve Rusya'yla ticaret yapanlarla tam ticaret ve seyrüsefer serbestliğini de II. Mahmud saltanatında güvence altına almıştır (Akdağ, 2019: 72–89).

Türk-Rus ilişkilerinin Osmanlı siyasî ve askerî harp sahnelerinin kimyevî yapısal karakterini ve toplumsal psikolojisini fizikî doğa, yer-su belirlemiştir. Bu gerçeklik, deniz ve karaları haritalayıcı İngiliz modern (emperyal) aklı için de geçerlidir. *Prut*, yani bu simgeselleşen ve fakat doğal, görünür, aşılabilir, akar “su” *sınırı*, psikolojik görünmez eşik sınır mıdır? Prut (ırmağı), yani nihaî zannedilen (1700) bu Türk-Rus siyasî sınırı, geç tarihli olarak, 1828–29 Osmanlı-Rus Harbi münasebetiyle, “THE DESCENT OF GREAT BEAR OR THE MUSSULMANS IN A QUANDARY” (“BÜYÜK AYININ İNİŞİ” yahut İKİLEMDEKİ MÜSLÜMANLAR”) epitetli bir başka İngiliz karikatüründe (Resim 2) simgeleştirilmiştir. Bu kez Rus Kazak folklorik askerî kıyafetli (şalvarlı ve aynı zamanda gövdesinin üst yarısı yeşil ve önden düğmeli resmî emperyal askerî üniformalı) ve ucu görünmeyerek üzerine “*bunun sonu görünmüyor*” yazılı plastik çirkinlikle iğrenme duygusu verilerek istenen ayı figürü Rusya'yı temsil ederken, onun güçlü pençelerinde bacaklarından tuttuğu, kurtulmak için çırpınan ve elinden Kur'an'ı simgelediği açıkça anlaşılabilir 'Kitab'ı düşürtülen Türk *sultanı* vardır. Karikatürde Türk sultanını yemeye hazır, ağız açık “dev ayı” veya “büyük ayı” (örtülü atfı “Büyük Rus” = “Velikorus”) hem I. Aleksandr hem de I. Nikolay'ı temsil eder (Resim 2).

Prut, sınır olarak İngiliz, Rus ve sair bütün Avrupalı Güçlerin belleğine Osmanlı Devleti ile müzakere, muahede düzeneğinin diplomatik siyasî terminolojik kalıp işaretleyici sözcükleriyle birlikte 18. yüzyıldan itibaren yerleşmiştir.¹⁸ Bu İngiliz karikatürü bütün taraflar için geçerli olmak üzere bunu ispatlar. Bu tarihî sınır ırmak, bir yakası mütecaviz 'dev ayı'ya *kar* (Rusya, *şimal*, soğuk), öte yakası Osmanlı Devleti'ne hasredilerek *kum* (Moldavia kıyısı, *cenup*, sıcak, Karadeniz, Balkanlar) karşıtlığında kurulmuştur. *Kumda* midyelere sıkıştırılmış dehşet içindeki “Müslümanlar” ve Türk askerleri vardır. *Prut*, 'dev ayı'nın bir ayağı *kumda* iken diğer ayağı kuma yatırılan “sakallı hoca” ezilerek aşırılaştırılmıştır. Uzakta “elleri havada” teslim olmuş izlenimi verdirilen İslâm, bu iki tipleşmeyle haritalanmıştır. Doğrusu artık *Prut* ırmağı da değil, sürekli değişen (bir) yeni sınırı Yaş yasası ile *Dinyester-Bug* çizmiş, sol yaka Rus'a bağlanırken, sağ yaka Türk'e bırakılmıştır. İkisi arasındaki toprakları; tarihî Bessarabya'yı ise Osmanlı Devleti Rusya'ya terk etmiştir.

Kaynarca dönümüyle başlayarak 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı-Türk ricali ve yazar-çizer temsilleri için *şeffak kötü* artık Rus Rusya'dır. Kesin ve *ebedî hasım*, *düşman* sıfatı ve hükmünde nihayet Yaş'la da takviye edilmiş olarak Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti imgelemi, İngiliz dünyasında ve ondan transfer edilerek bütün Avrupalı Güçler tarafından *hindi* kadar ayı da birbirine karşı gösterilip aynı sahnelerde

Resim 2.

“The Descent of the Great Bear or the Mussulmans in a Quandary,” Çizer: William Heath. Takma ad: Argus, Paul Pry. Yayıncı: Thomas Mclean. Tarih: 1829. BM Satires No. 15534. *Prut*, 1828–1829 Harbi'nde 6 Mayıs'ta Geçiliyor. Karikatürün Yayın Tarihi Mayıs/Haziran 1828, Harp Süreken.

18 *Prut* simgeselleşmesini anlamak için bk. Kurat (1951, 1953).

iletken ve reflektif kılınmıştır. Bütün bu arketipleştirme Türk'le bağ kurularak İslâmî temsiller, Türk ve Rus olmayan ulusların etkileşerek karikatür sanatında kopyalanmış ve üsluplaşabilmiş,¹⁹ sosyo-kültürel motiflerle makyajlanarak endüstriyel malzeme olarak çoğaltılmıştır.

İngiliz Karikatüristi Keyifle Oynar: Hristiyan Amazon, Dişi Dev, Horoz, Tavuk, Ayı ve Leziz Hindi

Resim 3.

"An Imperial Stride," Yayıncı: William Holland. Tarih: 12 Nisan 1791. *BM Satires* No. 7843.

Karikatürün epiteti "AN IMPERIAL STRIDE!" yani "BİR EMPERYAL ADIM"dır. Biyolojik ölümüne yakın bu yaşlı amazon, 'Avrupa Güçleri'ni hâlâ kendisine baktıran ve hakkında konuşuran, çağın erkek egemenleri arasında yürüyen 'Mesele'nin güçlü kadın temsilli egemenidir. Moskof Rus'a "gelin getirilen," Ortodoksluk'la takdis edilen bu "Alman prensesi," bütün 19. yüzyıl boyunca Rus aydın (*intelligent*) muhayyilesinde ve akıl yürütmelerinde kompleksif ve obsessif çentik ve yarıklar açacak, arkasında "mürebbi, mürebbiye" Alman ve sair Avrupalı muhipliğini bırakacak idi.

İngiliz karikatürü konuşur, konuşturur, tüketicisini de bulur (Nicholson, 1996: 5–21). Resim 3'te, II. Katerina'nın güç alan ayağı Baltıklar, "iki ciğeri" mecaziyla Finlandiya ve eski büyük "şimal" gücü İsveç'i de işaretleyerek St. Petersburg'un başkentliğinde yükselen bütün Rusya'da iken, hilâlin yakın ucuna bir balerin zarafeti ile ayak ucuyla uzanıp bastığı yer, payitaht İstanbul üzerinden Türk Boğazları, Kırım, Azak ve Karadeniz havzasını canlandırır. 12 Nisan 1791'de İngiliz parlamentosunda Osmanlı-Rus Harbi tartışma konusu olmuş, II. Katerina için "dişi dev" (*female colossus*) allegorik yakıştırması yapılmıştır. Bu yakıştırma şaşırtmamıştır. Zira İngiliz aklında ve Avrupalı müttefikleriyle birlikte izlenecek dış politika ilkelerinin tekrar karılmasında²¹ İngiliz derin kuşkusu *kaygıya* evrilecektir. Kitle üzerinde uygulanacak *korcu* yönetiminin işaret fişeği Kaynarca olunca, 1791 tarihli karikatür, Yaş Antlaşması'nın sonuçları karşısında İngiliz-Rus ilişkilerindeki değişmeyi haber verdiği için daha anlamlıydı. Eğer, II. Katerina, üç torunundan I. Aleksandr'ın ardından tahta çıkmayıp kardeşi I. Nikolay'a yol veren torununa *Konstantin*²² adını bilinçli olarak vermişse, o zaman yasanın adı da elbette *miras* mecaziyla *Konstantiniyye* yasası olacaktı. Karikatürde 'Dişi Dev'in ayağı arasına sağlı sollu dizilmiş ve kafalarını kaldırmış olarak konuşturulan temsilî "AVRUPA GÜÇLERİ"ne şaşkınlıkla söylenenler ise şunlardır: En solda, şapkasından tanınan Venedik Doğu Lodovico Manin "*Güç nereye kadar taşınabilir?*", sıradaki üçlü tacıyla Papa VI. Pius "*Bunu asla unutmayacağım.*" Rus hükümlerlik hediyeleşmelerinin başında gelen kürk=samur'la özdeşleştirerek İspanya Kralı IV. Karlos "*Aziz Jago adına onun kürkünü çıkaracağım!*" derken, sağ tarafa dizilenlerden Fransa ve Navarre Kralı XVI. Louis "*Hiç böyle bir şey görmedim.*" der. Birleşik Krallığın Kralı III. George ise, "*Ne! Ne! Ne! Ne müthiş bir genişleme!*" diyebilmiştir. Kutsal Roma (-Cermen) İmparatoru II. Leopold'un ağzından "*Ne müthiş bir yükseliş!*" sözleri dökülürken, esas özne Padişah III. Selim'e, İngiliz aklının ve bilgisinin 'Dişi Dev'i tahkir ettiği de sezilen şu çaresizlik barındıran cümle söylenir: "*Bütün bir Türk Ordusu bile onu tatmin etmez.*"

II. Katerina için "dişi dev" cinsiyetçi allegorisi bu karikatür üzerinden Türk-Rus harbine Rus bakışının ahlâk boyutuna (: tecavüz) dönük bir İngiliz taşlamasıdır; bu taşlama Rus tehlikesini İngiliz siyaset doktrinine dönüştüren Genç William Pitt'e (Whig) (Başbakan) aittir. Onun gücünün doruğunda olduğu dönemde, İngiltere'nin kıtadaki güç dengesinin Rusya ibresine dönmesini ve *Porte* ile Rusya arasındaki bu harbin alarm vererek İngiliz tehdit algısını ifadelendirmede seçilmiş bu maksatlı mecaz, kadın hükümdar olarak İmparatoriçe II. Katerina'nın iyi-kötü ünü malzeme edilerek yapılmış bir istismardır.²³ Gerçek anlamıyla yerden yükselen iki ayaklı canlıların da yürüyüşü adımla

19 Yüzyılın son çeyreğinde New York'ta yayımlanan İngilizce Amerikan *Puck* (1877-1918) resimli hiciv mecmuası örnek verilebilir. Ciltleri için bk. <https://catalog.hathitrust.org/>

20 "The Christian Amazon with her Invincible Target" epitetli ve metinli Sultan'la (I. Abdülhamid) karşı karşıya getirilen Amazon II. Katerina, Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph, Fransa Kralı XVI. Louis, İspanya Kralı III. Carlos canlandırılmalı siyah-beyaz gravür. 17 Ağustos 1787'de Türkiye Rusya'ya harp ilân etti, Rusya'nın cevabı 1788 Şubatı'nda oldu. Bu satirin, tarafların diplomatik pozisyonu resmetmektense Katerina'nın şöhretini göstermek istediği, *amazon kadın* mecazından anlaşılır. Bk. *BM Satires* No. 7180. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-5663. Mitologlarında erdemli veya ideal kral imgesi kendisine tahvil edilmiş Kral Arthur efsanesinin kurgusal karakteri Sihirbaz 'Merlin'li muhteşem bir emperyal defile olarak Avrupalı taç krallarla, papalı, sultanlı ve samur kürklü II. Katerina'nın yer bulduğu 1 Ocak 1774 tarihli ve "Merlin" epitetli siyah-beyaz gravür için bk. *BM Satires* No. 5222. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-10055

21 İngiltere'nin Fransız Devrimi'ni ele alarak kıtada izlediği siyaset için Black (1994: 288 vd.).

22 *Konstantin Pavloviç*, II. Katerina'nın oğlu, varisi ve halefi Pavel Petroviç'in (1796-1801) oğlu.

23 Anti-jakoben kimliğiyle Genç William Pitt (1759-1806) hakkında kısaca bk. Burns (2015,). *Dişi dev* allegorisi hatip, politikacı, yergici, drama yazarı İrlandalı Richard B. Sheridan'ın (1751-1816) parlamentoda (Whig kanadından, 32 yıl, Avam Kamarası'ndadır) 12 Nisan 1791 tarihinde Pitt'e atıf yaptığı, bu çerçeveye yerleşen hitabında da geçer. Bk. A Constitutional Friend (1842: 37 vd., 40)

Resim 4.

Louis Caravaque Fırçasıyla 'Büyük Kuzey Harpleri'nde (1700-21) dönüm Noktası Olarak Bilinen Poltava Muharebesi (1709) Tablosu (1718). Bu Muharebe, İsveç'i Büyük Güç Olmaktan Çıkarırken Rusya'yı 'Kuzey'in Hegemonu ve Avrupa Gücü Yapan Tarihi Muharebedir. Kuşkusuz Rus Tarihi Belleğinde Tarih ve Şiir, Destanî Askerî Anlatılarla da Bu Bellek Kayda Girmiştir (Kamenski, 2009: 195-204).

Resim 5.

'Güney Yürüyüşü Karadeniz ve Kırım'ı Zorlayıcı Büyük Petro'nun 'Azak Seferleri'ni Yasalayan Kalıp İfadedir. İngiliz Gravür ve Yağlı Boya Ressamı Robert Kerr Porter'in 'Azak'ın Zaptı, 18 Mayıs 1696' Adlı Tablosu.

Bizans'tan intikal ederek mal edilmiş çift başlı kartal mücevheri Rus hükümdarlık alametidir ve samur kürke sarılı II. Katerina'nın sol dizine yerleştirilmiştir. Heykel duruşundaki mimarî bütüncüye (sütun, tapınak, saray) yerleştirilmiş figürün kolu kaideye koydurulmuştur. Değerli taşlarla süslü altın küre ise, II. Katerina'nın kolundan uzak değildir. Karikatürde (Resim 3) ise asânın başı standart olarak çift başlı kartaldır. Bilindiği üzere, Ruriklerin geleneksel asânının terk edilmesi II. Katerina döneminde olmuştur.

Resim 6.

II. Katerina Portresi, 1763. Saray Ressamı: Fyodor S. Rokotov.

başladığı için epitetteki *adım* tezat kurucu sözcüktür ve Büyük Petro'dan itibaren başlamış olan "Kuzey" ve 'Güney Yürüyüşü'ne işaretlidir (Resim 4, 5).

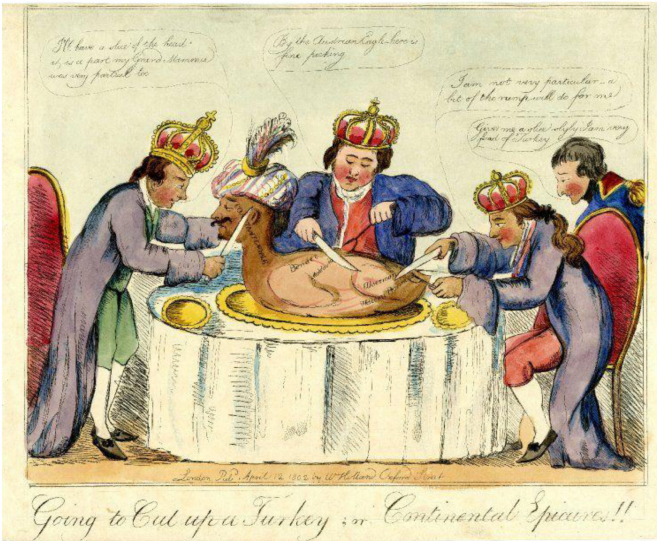
Ortaçağlardan itibaren sikkelerde, dinî ve dünyevî ikonografide (özellikle İsa merkezli) ve dolayısıyla Hristiyan hükümdarların kraliyet kıyafetini (ayın, taç giyme vd. törenlerinde giydikleri kıyafet karşılığında *regalia*) tamamlayıcı olarak daima sağ elde asâ, sol elde ise *haç küre* (Lat. *globus cruciger*) tutulur. Her iki obje de, git-gide zenginlik ve güçle orantılı ve estetik kılınarak (kıymetli taşlarla bezeli ve som altından) hükümdarlık ve iktidar alametidir. Bu alametler insanlığın *yeryüzünde (küre, kürre-i arz) Nasıralı İsa* iken *yol* alıp İsa Mesih'le "kurtuluşu" görevinin Hristiyan hükümdara doğuştan biçildiğini ifade eder ve Büyük Roma (Batı, Doğu ve varisleri) ve ardılı Avrupalı sülalelerin emperyal meşrulaştırıcı siyasî (ve askerî) güç simgesidir. 18. yüzyıl itibarıyla, sanatsal ve kültürel olarak emperyal gücü daha da belirginleştirip göz alıcı bir biçimde kullanmak çağdaş denkler arası bir yarış da olmuş, bu unsurlar öne çıkartılmıştır (Volkova, 2009: 74-77). Rus çarlık ve emperyal iktidar alametleri, ilk kez IV. İvan'ın halefi ve oğlu I. Fyodor İvanoviç (1557-98) tarafından taç giyme töreninde kullanılmıştır.

Bu alametlere II. Katerina'nın hem bu İngiliz karikatürü hem de tahta çıktığında Rus portre ressamı ve gravürçü Fyodor Stepanoviç Rokotov (1736-1808) tarafından yapılan ünlü yağlı boya portresi (Resim 6) arasındaki figüratif farkla bakmak gerekir. Profilden oturarak poz verdirilen impartoriçenin (rob mavi: emperyal renk) derin ve perspektifli canlandırmasında o artık *büyük* emperyaleri andırır ve onlara öykünür. Öykünmenin somut dışı vurumu yüzü Roma sütununa dönük olarak soluduğu hava da *Romalıdır*.

Resim 7.

"A Grand Battle between the Famous English Cock and Russian Hen," Çizer: Frederick George Byron. Tarih: 25 Nisan 1792. BM Satires No. 7849.

Resim 8.

"Going to Cut up a Turkey; or Continental Epicures!!" Yayıncı: William Holland. Tarih: 12 Nisan 1802. BM Satires No. 9856.

Resim 9.

"The Turkey in Danger," Çizer: Piercy Roberts. Tarih: ~ 1803. BM Satires No. 10145.

Resim 7, karikatür olarak erillik ve gücü temsil ederek İngiliz horozu ile dişlilik ve tâbiyeti işaretleyen Rus tavuğunun dövüştürüldüğü seyircili horoz dövüşüdür. III. George ile II. Katerina'nın dövüştürüldüğü karikatürün merkezinde haremi de ihmal edilmeyerek oturtulan Sultan III. Selim temsilidir. Frederick George Byron'a (ve hiçbir zaman imzasını koymamıştır) ait "A GRAND BATTLE BETWEEN THE FAMOUS ENGLISH COCK AND RUSSIAN HEN" adlı bu karikatürdeki İngiliz horozu ile Rus tavuğu arasındaki büyük meydan savaşının seyircileri arasında Lord Chancellor Thurlow, Kraliçe Charlotte, Genç William Pitt, Wales Prensi, Frederick II, Prusya Kralı, Sultan III. Selim (ortada, sarıklı, sultan gerçekliği) ve Prens Potemkin vardır. Yukarıda da belirttiği gibi, bu karikatür, artık o güne kadar tabu sayılan bütün politik, toplumsal ve kültürel değerleri kritik ediyor ve Birleşik Krallığın dış politikasını bir kumar masası etrafına aldığı politik figürleri üzerinden eleştirebiliyordu da.

Turkey=Hindi klişesinin 19. yüzyıla ait en erken örneği, *BM Satires Catalogue*'undan yapılan taramaya göre muhtemelen aşağıdaki 1802 tarihli "Going to Cut up a Turkey; or Continental Epicures!!" epitetli karikatürdür (Resim 8). "Bir Hindi'yi (=Türkiye'yi) parçalamaya girişirken; veya Kıta'nın Epikürleri!!" olarak çevrilebilecek bu karikatürden sonra ayı ve hindi'nin bir karikatür sahnesinde beraber gösterilmesinin giderek arttığı görülür. Bu artışta ileri işaretleyicinin Edirne Antlaşması (1829) olduğu anlaşılmaktadır. Ayı, hindi ve çift başlı olarak hatalı çizilmiş Prusya'yı temsil eden ve iki ağzında da "Prusya keki" tutan taçlı karta'nın resmedildiği "THE TURKEY IN DANGER" epitetli karikatür (Resim 9) zaman dizinsel olarak (~1803) buna iyi bir örnektir. Burada hindi=turkey arketipi bakımından (sultan başlı) yani yarı temsil değil, tam temsil vardır. Tehlikedeki Türk Devleti'ni temsil eden hindi yüzyıl sonunda, artık çirkin, kaba parodi unsuru da olmuştur.

Devrim sonrası, ancak bir darbeyle Direktuar rejimine son verip Konsüllük rejimini kurarak I. Konsül olan "devrimin komutanı" Napoléon Bonaparte döneminde (1799-1815), kıta Avrupası yeniden biçimleniyordu: Akdeniz ve deniz-aşırı sömürgelerin el değiştirme sürecinde İngiliz-Fransız rekabeti ve nüfuz mücadelesi, modern sömürgecilik ve emperyalizmin erken işaretleyici tarafı olarak Fransız ihtirasının bu tarihî kudretli ikonik figürünün Resim 8'de ancak "bir kenara," Prusya Kralı'nın sandalyesinin arkasına ilştirilmesi, tezat olarak yorumlanacak olsa bile, an-tarih bağlamla da ilişkilidir. Sözce olarak var edilmesi bile Şark Meselesi bağlamında ilginç olabilir: Napolyon harplerini mi yoksa Napolyon istilalarını mı hicvettiği yorumlayana bırakılan bu 12 Nisan 1802 tarihli İngiliz karikatürü (Resim 8) dönemin ünlü mizah ve politik yergi baskılarının İngiliz yayıncısı William Holland tarafından yayımlanmıştır. Avrupalı Güçleri II. Katerina'ya baktıran karikatür (Resim 3) ile bu karikatür yapım-çizim olarak üslupça örtüşür. "Going to Cut up a Turkey; or Continental Epicures!!" epitetli karikatür de diğer bütün karikatürler gibi gravür, renkli baskı karikatürlerdir.

Osmanlı Devleti'nin siyasî toprak bütünlüğünün tasdik edildiği 27 Mart 1802'de Fransa ve İngiltere arasında imzalanan ve İngiltere'nin taviz verdiği -Fransa Cumhuriyeti'ni tanıma-, esasen Mısır'a ayak basmış ve yürümüş olsa bile (1798) İngiliz-Türk kuvvetlerince çıkarılmış, bu yenilgiyi tasdik eden Amiens Barışı sonrasında da tarihli aynı satirde (Resim 8) resmedilen emperyal taç temsililerinin hindi iştahlarının derecesini Osmanlı topraklarının tek tek zikredilmesi gösterir. Bu sultan başlı H/hindi'yi yemeye hazırlananların belli belirsiz sözlerini aktarmak, mecazların keyfiyeti açısından ilginç olabilir: Oval yemek masası ve etrafına dizili imparatorların

yemek ziyafeti canlandırmasında, masanın ortasını hemen hemen kaplatacak büyüklükte bir *hindi* ve profilden görülen krallardan ikisinin tabağı yerleştirilmiştir. Bu satırda, bir üslûplaşma olarak (devrinin) açık, parlak, ışıklı, renkli, kostümlü ve hafif, yani sert olmayan çizgilerle resmedilen figürler, birebir olmamakla beraber gerçekliği yansıtırsa da oldukça çocuksu resmedilmiştir. Emperyal figürlerde, örneğin Bonapart çiziminde, onun yüz hattı, çehresi vs. tipik gerçekçi ve çirkinlerine karşın naif bir canlandırmadır ve dolaylı duygu aktarımı balon içi metne dayalı verilir. Resmin görsel dilinde yalnızca *hindi* yarı temsilidir. *Hindi*'nin başı tipik oryantal sultan başı biçiminde gerçekçi ve fakat algı üzerinden tipleştirilmiş; bıyıklı, yüzü tıraşlı, sarıklı olarak yandan çizilmiştir. Baştaki ayrıksılık, sarığının hercai renkli ve buna uygun olarak sorgucunun mücevherli olmasıdır. Bu dahi Osmanlı sultanlarının tören kaidelerinin, kıyafete, zevke, hatta moda göre malzemesi de değişen "göz alıcı" sarık ve sorguçlarının satırda bir alay unsuru olarak, işaretli nesnenin unsurlarından birinin seçilip öne çıkartılmak suretiyle hafifletici simgeleştirilmesi bakımından müdahaledir.

Bıçakla "Constantinople" (Konstantiniyye, İstanbul) yazılı *hindi* başına ve "boğazi"na doğrulup kendisine tahsis ettiği *hindin*in bu "yer"i için, ayakta yandan duran Rusya imparatoru I. Aleksandr'a (1801–25) "*başından bir dilim alacağım, bu pay babaannemin (Grand Mamma: II. Katerina) de pek hoşlandığı bir kısımdı*" dedirtilmiştir. Cepheden ve oturmuş olarak, elinde çatal-bıçak tutturularak yerleştirilen son Kutsal Roma (-Cermen) İmparatoru II. Franz (1792–1806), yani ilk Avusturya imparatoru olarak I. Franz'a (1804–35) ise *hindi*'nin sırtı düşmüş ve kanat but kısmı üzerine "*Bender*" ve "*Moldavia*" yazılarak aklından geçen "*Avusturya Kartalı için burası kopartabileceğim hoş bir parça*" cümlesi söylenilmiştir. Üçüncü "damak lezzetine düşkün" yiyici ise, karikatürde sola ve oturularak yerleştirilmiş Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm'dir (1797–1840); ona ise çatal-bıçak elinde *hindi*'nin budunu kesip "*çok da titizlenmiyorum, budundan şu kısım bana yeter*" cümlesi söylenilerek "Akerman" ve "Garp eyaletleri" işaretlenmiştir. III. Friedrich'in hemen sağında ayakta ve başı eğdirilen "consule" Bonapart'a ise "*bana da bir dilim, şakayla, verin, Türkiye'yi/Turkey çok seviyorum*" dedirtilmiştir. Sandalyeler hükümlerlik rengi olan kırmızı kadife döşemeli olduğu izlenimini vermektedir. Oturan Prusya'nın arkasında ayakta eğilen Bonapart Fransa'sı, Prusya'nın boyun eğişini tam bir tezatlıkla resmederek dikkati çekmektedir. I. Aleksandr'ın babaannesi II. Katerina gibi Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki iddialarıyla kıtadaki varlığı, aynı topraklar için rekabet eden Avusturya'nın *Moldavia*'ya güdülü varlığıyla tasdik edilmiştir. Genç Napolyon'un ihtirası ona söylenenlerle birlikte dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Zira o, İngiltere'nin güçlendiği saha olarak, saldıracağı Osmanlı eyaleti Mısır'da görece bir başarı elde etmiş olmakla birlikte, Devrim sonrası durulmayan Fransa'ya dönmüş, sonuçta Kahire'den çekilmiştir.²⁴ Buna karşılık İngiltere'ye karşı Rusya'yı tahrik temel bir prensip olabilirdi. *Şark Meselesi*'nde Fransa'nın ordularıyla yayılacak devrimci ulusçu düşünceler Korfu, Mora adalarında başlayan *entrikalara* dönüşerek *Levant*'a Rus ilgisinin çekilmesi tarihi de, Fransız misyonunun Nisan 1802'de I. Aleksandr'a erişmesiyle olmuş, Avusturya, Fransa ve Rusya arasında Türkiye'nin bölünmesi şeması hazırlanmıştır.

Sonuç

En erken İngiliz politik karikatürlerinin çizim ve yayım tarihlerine (1802, ~1803) (Resim 8, 9) itibar edilirse, İngiliz (ve Avrupa Güçleri) bir arada ve noktavi Rus merkezli olarak Türkiye=Osmanlı Devleti için, İngiliz karikatürlerinde *sultan* basmakalıbı sabit kalarak *hindi*'nin (=turkey) sahne alışı, *hasta adamla* eş zamanlı olarak görülür ve hepsi birlikte olumsuz kültürel endüstriyel çoğaltımın başladığı bir dönemi işaretler. Söz konusu bu tarih kesitinin tespitinde, İngiliz karikatüründe *BM Satires*'den buraya çekilerek örneklenen ilgili karikatürlerin erken tarihleri yön vermiştir: Bu tarihler de 1791–1802, ~1803 arası idi. *Hindi*'nin İngiltere ve kıta Avrupa'sı tarafından "Rus korkusu" üzerinden yapılandırıldığı açıktır. Büyük Petro ve sonrası, daha esaslı olarak II. Katerina ile hayata geçen Türk "Şimal" (=Kuzey) ve Rus "Cenup" (=Güney) yasası, İngiliz politik yergisinde *hindi* ve *ayı* ile haritalanırken, bu iki hayvanın kişileştirilmesi mecazlı ve neticede ideografik bir anlatıda kendini gösterdi. *Kaynarca* ve kuşkusuz Yaş dönümü, Fransız Devrimi ile Napolyon faktörü ve onun iktidarının sonu, Viyana Düzeni şartları, ulusçu devrimci etki Osmanlı Devleti'ni sarstığında, Osmanlı'nın bu sarsıntının sosyolojisini ve ekonomisini yönetememesi, İngiliz yergi ve karikatüründe ve dilinin mecaz gücünde *hindi* klişesini erkenden ortaya çıkardı ve yapı-bozumcu icadını da beraberinde getirdi. Bu arketip, *Rus ayısı* arketipiyle birlikte 1802–1803 ve sonrasına uzanarak aynı bir sahnede, fakat karşıtlık ilkesi kurulmak suretiyle karşı karşıya getirildi. Biri yapay (*hindi*), diğeri ulusal arketip (*ayı*) olan bu iki hayvan ile oryantal (Türk) *sultan* basmakalıpları, güç ve zor yasasında *Osmanlı = Şark* ve *Şark Meselesi* dizinli ve atıflı olarak karikatürel karakteristik bir *oryantalist* türleşmenin indirgeyici ve alaycı malzemesi oldu.

Kısaltmalar

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declare that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

²⁴ Nil Muharebesi veya Abukir (=Ebukir) Muharebesi (1 Ağustos 1798) sonunda, Fransız donanmasının İngiltere'ye (Nelson kuvvetleri) yenilgisi ve Napolyon'un Mısır ve Suriye seferleri için bk. Çolak (2008: 141-183). Osmanlı ile sulh ancak 25 Haziran 1802 tarihli Paris Sulh Senedi ile sağlanmış ve ilişkiler yeniden tesis edilmiştir.

Kaynaklar

İngiliz karikatürleri için

- Anonymous (1774). *Merlin* [Print, Satire]. British Museum, London. BM Satires No. 5222. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-10055
- Byron F. G (1792). A Grand Battle between the Famous English Cock and Russian Hen [Print, Satire]. British Museum, London, BM Satires No. 7849. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6041
- Crawford, J (1787). The Christian Amazon with her Invincible Target [Print, Satire] British Museum, London. BM Satires No. 7180. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-5663.
- Field, J. (1829). Le Déjeuner à la Fourchette [Print, Satire]. British Museum, London, BM Satires No. 15877. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-8905
- Heath, W. (1829). The Descent of the Great Bear or the Mussulmans in a Quandry [Print, Satire]. British Museum, London. BM Satires No. 15534. <https://www.britishmuseum.org/collection/image/74269001>
- Holland, W. (1791) An Imperial Stride [Print, Satire]. British Museum, London, BM Satires No. 7843. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6035
- Holland, W. (Ed.) (1802). Going to Cut up a Turkey; or Continental Epicures!! [Print, Satire]. British Museum, London, BM Satires No. 9856. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-7014.
- Mosley, C. (1738). *European Race* [Etching, Satire]. British Museum, London. BM Satires No. 2334. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-3607
- Roberts, P. (~1803). The Turkey in Danger [Print, Satire]. British Museum, London, BM Satires No. 10145. https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-9068

Diğer Kaynaklar

- A Constitutional Friend (1842) (Ed.). *The Speeches of the Right Honourable Richard Brinsley Sheridan, with a sketch of his life*. Vol. II, London: Henry G. Bohn.
- Akdağ, A. (2019). *Akkirman Antlaşması (Sebepleri-Müzakereleri-Tahlili-Tatbiki)*. (Tez No. 609464) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi].
- Alison's History of Europe, 1815–1852, *Blacwood's Edinburgh Magazine* (1866). C. / DCXII, October (American Ed., Vol. LXVII), Leonard Scott Publishing Company, New York, 475–494.
- Anderson, M. S. (2001). *Doğu Sorunu 1774–1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları.
- Atherton, H. M. (1974). *Political prints in the age of Hogarth: A study of the ideographic representation of politics*. Clarendon Press.
- Bağış, A. İ. (1985). III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760–1815. *Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984* (400. Yıldönümü). Ankara, 43–52.
- Beydilli, K. (2002). Küçük Kaynarca Antlaşması. *DİA*, 26, 524–527.
- Beydilli, K. (2007). Prut Antlaşması. *DİA*, 34, İstanbul, s. 359–362.
- Beydilli, K. (2010). Şark Meselesi. *DİA*, 38, 352–357.
- Beydilli, K. (2013). Beç, Viyana. *DİA*, 43, 113–119.
- Bitis, A. (2002). 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması. (Çev. Nasuh Uslu), *Türkler*, 12, Hasan Celal Güzel vd (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, 703–740.
- Black, J. (1994). *British Foreign Policy in an Age of Revolutions 1783–1793*, Cambridge University Press.
- Broadley, A. M. (1911). *Napoleon in Caricature 1795–1821 With an Introductory Essay by J. Holland Rose*. 2 vols. London&New York: John Lane.
- Burian, O. (1951). Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, IX/1-2, 1–16.
- Burns, A. (2015, 16 September). William Pitt the Younger (Whig/Tory 1783–1801, 1804–1806). History of government. <https://history.blog.gov.uk/2015/09/16/william-pitt-the-younger-whigtory-1783-1801-1804-1806/>
- Clayton T. S., & O'Connell. (2015). *Bonaparte and the British: Prints and Propaganda in the Age of Napoleon*. British Museum.
- Clerc, C. (1985). *La caricature contre Napoléon*. Paris: Éditions Promodis.
- Cybowski, M. K. (2017). Growing the Very Purer Russian: Punch and Tsar Nicholas I's visit to London in 1844. <https://victorianist.wordpress.com/2017/09/04/growing-the-very-purer-russian-punch-and-tsar-nicholas-is-visit-to-london-in-1844/>, son erişim tarihi: 25.07.2022.
- Çolak, K. (2008). Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali ve Tahliyesi (1798–1802). *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, X(2), 141–183.
- Davies, J. E. (1943) *Mission to Moscow*, New York.
- Davison, R. (1976). Russian Skill and Turkish Imbecility. The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered. *Slavic Review*, XXXV/3, 463–483. Türkçesi: "Küçük Kaynarca Andlaşmasının Yeniden Tenkidi", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, X–XI, 1979–1980, 1981 (Basım Yılı), 343–368.
- Débidour, A. (1891). *Histoire Diplomatique de l'Europe Depuis L'Ouverture du Congrès de Vienne Jusqu'à la Cloture du Congrès de Berlin (1814–1815)* Tome I – *La Sainte-Alliance*. Paris: Félix Alcan Editeur.
- Erdaş, S. (2006). Şark Meselesi ve Boğazlar Sorunu. *Türk Yurdu*, Yıl 95 / 227, Temmuz.
- George, M. D. (1959). *English political caricature: A study of opinion and propaganda*. 2 Vol. Oxford: Clarendon Press.
- Gleason, J. H. (1950). *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, Oxford.
- Grand-Carteret, J. (1895). *Napoléon en images: Estampes anglaises (portraits et caricatures)*. Paris: Firmin-Didot et Cie.
- Güler, M. (2008). 1737 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Özi'nin Elden Çıkması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1(23), 137–156.
- Heywood, C. J. (1985). 1689–1698 Yılları Arasında İngiliz-Türk Diplomatiki İlişkileri. *Türk-İngiliz İlişkileri 1583–1984* (400. Yıldönümü), 33–42.
- Kamenskii, A. (2009). The Battle of Poltova in Russian Historical Memory. *Harvard Ukrainian Studies*, 31 / 1 (4) (Poltava 1709: The Battle and the Myth), 195–204.
- Karagöz, H. (2020). Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi (ANKARAD)*, 1(2), 503–575.
- Karimullin, A. G. (1989). *Tatarı: Etnos i Etnonim*, Kazan.
- Keleş, E. (2009). *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*. (Tez No: 250238). [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Köse, O. (1997). *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*. (Tez No: 61604). [Yayımlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi].

- Kurat, A. N. (1951, 1953). *Pрут Seferi ve Barışı*, I-II, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Kurat, A. N. (1953a). *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurat, A. N. (1970). *Türkiye ve Rusya. XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Kurtaran, U. (2014). Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açından Tahlili. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX(1), 213-232.
- Kütükoğlu, M. (2013). *Balta Limanına Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1950)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Little Boney and John Bull Napeolon and his Era Caricatures and Prints (2015/10). *Catalogue (of) Bernard Quaritch Limited Antiquarian Booksellers since 1847* (pdf). Web sayfası: www.quarich.com.
- Lobanov-Rostovsky, A. (1948). Anglo-Russian Relations thorough the Centuries. *The Russian Review*, 7(2), 41-52.
- Marquis de Custine, A. L. L. (1843). *La Russie en 1839 par le Marquis de Custine*, 1-2. Bruxelles: Wouters et Ce Imprimeurs-Librairies.
- Neçkina, M. V. (1955). *Dvijenie Dekabristov*. T. 1-2, Moskva.
- Nicholson E. E. C. (1996). Consumers and Spectators: The Public of the Political Print in Eighteenth-Century England. *History*, 81(261), 5-21.
- Nikitin, D. E. (2018). Svyatini Konstantinopolya: Glazami Russkih Puteşestvennikov XIX veka. *Russko-Vizantiyskii Vestnik*, 1(1), 151-175.
- Öreng, A.F. (2007). 1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması. *Tarih Dergisi*, 46, 37-84.
- Paulson R. (1967). *Satire and the Novel in Eighteenth-Century England*. New Haven: Yale Univ. Press.
- Punch* (Punch or the London Charivari, 1841-1992, 1996-2002), son erişim tarihi: 25.07.2022, <https://catalog.hathitrust.org/Record/000682156>.
- Punch*, Vol. 29, December 15, 1855, s. 235, son erişim tarihi: 25.07.2022, <https://catalog.hathitrust.org/Record/000682156>
- Skilliter, S. (1985). William Harborne: İlk İngiliz Elçisi, 1583-1588. *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), 21-31.
- Streicher, L. C. (1967). On a Theory of Political Caricature. *Comparative Studies in Society and History*, 9/4, 427-445.
- Taranovski, T. (2019). Constitutionalism and Political Culture in Imperial Russia (Late 19th - Early 20th Century). *BRICS Law Journal*, September, 6(3), 22-48.
- Tarle, E. V. (2018). *Kırımskaya Voyna: v 2-h T.*, T. I, Izdatelstvo Yurayt, Moskva (1. Baskısı 1941-1944), ayrıca ilk baskının bir elektronik versiyonu: <http://militera.lib.ru/h/tarle3/01.html>, son erişim tarihi: 27.07/2022.
- Teziç, M. C. (2022). *Boyunduruk Rus Kimliğinin İnşasında Moğol Tatar Boyunduruğu ve Tarih Ders Kitaplarında Konar-Göçer Ötekinin İnşası*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- The Cross and The Sword sung by Mr. Nicholas, *Punch*, 28-29, January 13, 1855, s.33, son erişim tarihi: 25.07.2022, <https://catalog.hathitrust.org/Record/000682156>.
- Togan, A. Z. V. (1941). *Moğollar, Çingiz ve Türkler*. Bozkurt Yayınları.
- Volkova, M. A. (2009). Simvolı vlasti v Russkoy hudojestvennoy kulture XVIII veka. *Vestnik MGYKİ*, May-İyun 3(29), 74-77.
- Wright, Th. (1865). *A History of Caricature & Grotesque in Art and Literature*, London: Virtue Brothers&Co.
- Zaharova, L. G. (1997). Vostaniye Dekabristov (1) *Vneşnyaya Politika Nikolaya Pervovo* (2), ed. Andrey N. Saharov, *Romanovi. İstoriçeskiye Portreti v 2 Tomah*, T. 2., Moskva. son erişim tarihi: 07.07.2022, <http://www.bibliotekar.ru/7-dinastiya-romanovyh/vneshnyaya-politika-imperatora.htm>

Yağlıboya Resimler

- Caravaque L. / Karavak Lui (1718). Poltavskaya Batalya / Poltava Muharebesi [Yağlıboya Tablo/Jivopis]. *Gosurdartsvennyy Ermitaj=Hermitage Museum, St. Petersburg, RF*, <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/01.%20paintings/128300?lng=ru>
- Porter R. K. (1896). Capture of Azov, 18th May 1696 [Yağlıboya Tablo/Painting]. *Meisterdrucke*. <https://www.meisterdrucke.ie/fine-art-prints/Robert-Ker-r-Porter/86702/Capture-of-Azov,-18th-May-1696-.html>
- Rokotov, F. S. (1763). Portret Ekaterini II / II. Katerina Portresi [Yağlıboya Tablo/Painting]. Tret'yakovskaya Galereya, Moskva. <https://www.tretyakovgallery.ru/collection/portret-ekateriny-ii-34193>
- Stephens, F. C. & George, M. D. (Ed.). 11 cilt, *Catalogue of Political and Personal Satires in the Department of Prints and Drawings in the British Museum* (BMP, Londra, 1870-1954) basılı ve dijital Catalogue yayını. <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIB294>. Makalede, BM Satires olarak Müze orijinal kısaltması izlendi.

Structured Abstract

This paper focuses on the late 18th and 19th centuries' English cartoons, emphasizing Turkish-European relations in the Ottoman-Turkish context through the master metaphor of the Eastern Question as a productive reference to the 19th century. The artificial archetypical animal Turkey=Hindi popularized in British political humor and the Sick Man (of Europe or Bosphorus) archetype manufactured by the Russian Tsar Nicholas I was also scrutinized. The historic turning point is the 1768-74 Ottoman-Russian War and Treaty of Kuchuk Kaynardji (Küçük Kaynarca in Turkish, in modern Bulgaria) for the fabric of British and Russian archetypes. If the drawing and publication dates of the earliest British political cartoons (1802, ~1803) were considered, the British and European Powers together and with a solely Russo-centric point of view vis-a-vis for Turkey=Ottoman State, the sultan stereotype remained constant in the British cartoons and the turkey=hindi stereotype took the stage. The stage performance of turkey=hindi were seen simultaneously with the sick man, and together it marks a period when negative cultural industrial reproduction begins. In the determination of this date in question, the early publication dates of the related caricatures taken from the BM Satires and sampled here were guided: These dates were between 1791-1802, ~1803. It is clear that turkey was structured by the British political (and intellectual as a cartoonist) mind and continental Europe over the 'Russian fear' (or russophobia). Peter the Great and later more fundamentally, while as huge representatives to construct the expansion against the Ottoman Empire in Turkish mind 'Northern' (=North) for Russia and in Russian counterpart for Turkey 'into the South' (=South), these two discursive code brought to life with Catherine II were mapped with the turkey and the bear in the British political satire and the personification of these two animals manifested itself in a figurative and ultimately ideographic narrative. Kuchuk Kaynardji and undoubtedly at the turning of the age, the French Revolution and the Napoleonic fear factor but the end of its power, then the conditions of the Vienna Order, the nationalist revolutionary effect shook the Ottoman Empire. The Ottoman's inability to manage the sociology and economy of this revolutionary shock in the Well Protected Domains, the turkey stereotype in the English satire and caricature and the metaphorical power of its language was revealed early on and brought with it the deconstructive invention. This derogatory archetype was confronted with the Russian bear in the same scene, extending to 1802-3 and beyond, but by establishing the principle of antagonism. These two animals, one artificial (turkey) and the other national archetype (bear), and generic oriental (Turkish) sultan stereotypes became the reductive and cynical cultural artefacts, a cartoon characteristics within the orientalist visual typology to refer the Ottoman = Orient and Eastern Question.